

บทสรุปผู้บริหาร

โครงการวิจัย
การพัฒนาเครือข่ายการสื่อสารชุมชน
เพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภา

โดย

นายจ่านงค์ บัวเนียว และคณะ

ชุดโครงการการสื่อสารเพื่อชุมชน
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)

คำนำ

โครงการวิจัย การพัฒนาเครือข่ายการสื่อสารชุมชนเพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภา ได้เริ่มขึ้นจากความสนใจของนักวิจัยซึ่งเป็นนักกิจกรรมทางสังคมในพื้นที่ ซึ่งเห็นความสำคัญของคลองอู่ตะเภาที่เป็นสายน้ำหลักของจังหวัดสงขลา และเห็นว่าสายน้ำแห่งนี้กำลังมีปัญหามากขึ้นทุกขณะ อันจะนำไปสู่ความเดือดร้อนของชุมชนและเมืองที่อยู่ในลุ่มน้ำแห่งนี้เป็นจำนวนมาก หากไม่ได้รับการแก้ไขอย่างทันที่

โครงการวิจัยนี้ เป็นการศึกษาแบบมีส่วนร่วม ที่ให้ความสำคัญต่อความรู้และประสบการณ์ของชุมชนในการปกป้องชุมชนของตนจากภัยคุกคามต่าง ๆ เพื่อค้นหาภูมิปัญญาเหล่านั้นมาปรับใช้ เพื่อรับมือกับปัญหาปัจจุบันร่วมกับความรู้สมัยใหม่ หัวใจของงานวิจัยนี้คือการถามสู่ประเด็นเรื่องการสื่อสารของชุมชน โดยมุ่งค้นหาว่ากระบวนการสื่อสารของชุมชนจะนำไปสู่การปกป้องคลองอู่ตะเภาได้อย่างไร ซึ่งคณะผู้วิจัยมีความเชื่อมั่นเป็นอย่างยิ่งว่าการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม จะเป็นทางออกที่สำคัญยิ่งในการแก้ปัญหาของชุมชนแถบคลองอู่ตะเภา

คณะผู้วิจัยคาดหวังว่า ความรู้ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้จะนำไปสู่การแก้ปัญหาของคลองอู่ตะเภาได้โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่นในที่สุด นอกจากนี้ความรู้ที่ได้อาจยังประโยชน์แก่การแก้ปัญหาลุ่มน้ำอื่น ๆ ทั่วไปที่มีปัญหาวิกฤติไม่แตกต่างกันมากนัก

ในการวิจัยครั้งนี้คณะนักวิจัยในพื้นที่ซึ่งประกอบด้วยนักพัฒนาอิสระ นักวิชาการในมหาวิทยาลัย(มหาวิทยาลัยทักษิณ) และคนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาซึ่งเป็นคนอยู่ในพื้นที่วิจัยจริง ได้รวมตัวกันภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ที่ให้การสนับสนุนทั้งด้านวิชาการ กำลังใจ และงบประมาณด้วยดีตลอดมา ซึ่งคณะนักวิจัยใคร่ขอแสดงความขอบคุณมาอย่างนี้ด้วย

นายจำนงค์ บัวเนียว

สารบัญ

บทคัดย่อ	1-2
ที่มาของโครงการวิจัย	3-6
ระเบียบวิธีวิจัย	7-10
ผลการวิจัย	11-33
- คลองอู่ตะเภา ความสำคัญและสภาพปัญหาในปัจจุบัน	11
- ชุมชนและความสัมพันธ์กับคลองในปัจจุบัน	13
- รูปแบบและกระบวนการสื่อสารของชุมชนคลองอู่ตะเภา	13
- ภูมิปัญญาการสื่อสารเพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภา	17
- สื่อพื้นบ้านในพื้นที่วิจัย	19
- กลุ่มและเครือข่ายกิจกรรม	20
- ข้อเสนอในการเพิ่มศักยภาพชุมชนและกลุ่มกิจกรรมในการปกป้องคลองอู่ตะเภา	21
- การใช้กระบวนการสื่อสารให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสาร	24
- แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพการสื่อสารและสร้างเครือข่ายเพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภา	28
- กลยุทธ์และกิจกรรมที่เหมาะสมในการเสริมกระบวนการให้ชุมชนสร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อสะท้อนข้อมูล สภาพปัญหาของชุมชนบริเวณคลองอู่ตะเภา	30
บทสรุปและอภิปรายผลการวิจัย	34-47
- ชุมชนคลองอู่ตะเภา มีรูปแบบและกระบวนการสื่อสารภายในชุมชน ระหว่างชุมชน โดยเฉพาะการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับการปกป้องชุมชนในอดีตและในปัจจุบันอย่างไร	34
- ในปัจจุบันสื่อพื้นบ้านมีบทบาทต่อชุมชนอย่างไร	37
- กระบวนการสื่อสารทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล เรียนรู้ข่าวสารของชุมชนบริเวณคลองอู่ตะเภาได้มากน้อยเพียงใด	41
- อะไรคือกลยุทธ์และกิจกรรมที่เหมาะสมในการเสริมกระบวนการให้ชุมชนสร้างเครือข่ายเพื่อสะท้อนข้อมูล สภาพปัญหาของชุมชนบริเวณคลองอู่ตะเภาโดยสื่อชุมชนและสื่อทางการ	44

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาเครือข่ายการสื่อสารชุมชนเพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภา เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory research) โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๔ ประการ คือ ๑. เพื่อสำรวจศึกษาเรียนรู้ รูปแบบและกระบวนการสื่อสารของชุมชนคลองอู่ตะเภาในอดีตและปัจจุบันทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชน โดยเฉพาะการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับการปกป้องชุมชน ๒. ประเมินศักยภาพของสื่อพื้นบ้านของชุมชนในสถานการณ์ปัจจุบัน ๓. เพื่อใช้กระบวนการสื่อสารให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล เรียนรู้ข่าวสารของชุมชนบริเวณคลองอู่ตะเภา ๔. เพื่อแสวงหากลยุทธ์และกิจกรรมเพื่อเสริมกระบวนการให้ชุมชนสร้างเครือข่ายเพื่อสะท้อนข้อมูลสภาพปัญหาของชุมชนบริเวณคลองอู่ตะเภาโดยสื่อชุมชนและสื่อทางการ

การวิจัยครอบคลุมพื้นที่ ๑๒ ชุมชน ตลอดสายคลองอู่ตะเภา ตั้งแต่เขตน้้ำ ไปจนถึงปลายน้ำซึ่งออกสู่ทะเลสาบสงขลา โดยใช้เวลาเก็บข้อมูล ๑๘ เดือน การวิจัยพบว่าการสื่อสารภายในชุมชนยังปรากฏเหนียวแน่น มีลักษณะการสื่อสารที่ไม่เป็นทางการผ่านกลุ่มกิจกรรมต่างๆที่มีในชุมชน ขณะที่การสื่อสารระหว่างชุมชนมีน้อย เนื้อหาในการสื่อสารมีเรื่องราวของคลองอู่ตะเภาน้อยมากจนแทบไม่ปรากฏ เนื่องจากวิถีชีวิตในปัจจุบันพึ่งพิงคลองอู่ตะเภาน้อยลงกว่าอดีต สื่อพื้นบ้านที่ปรากฏในชุมชนมีจำนวนน้อยและมีลักษณะของสื่อเพื่อการบันเทิงและสื่อประกอบพิธีกรรม มิได้อยู่ในฐานะสื่อเพื่อถ่ายทอดข้อมูลหรือชี้นำความคิดเช่นในอดีต

การวิจัยพบว่า ชุมชนที่ตั้งอยู่เรียงรายสายคลองอู่ตะเภาขาดเวทีหรือโอกาสที่จะได้เกิดการสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างชุมชนด้วยตนเอง ดังนั้นการแก้ไขปัญหาก็ยวเนื่องกับคลองอู่ตะเภาจึงมีลักษณะต่างคนต่างทำ มิได้รวมพลังกันเป็นกลุ่มก้อน

การวิจัยพบว่ากลยุทธ์สำคัญที่จะช่วยเสริมกระบวนการสร้างเครือข่ายชุมชน คือการมีผู้ประสานงานกลางที่เชื่อถือได้เพื่อทำหน้าที่ รวมแต่ละชุมชนให้ได้มาพบกัน รู้จักกัน และร่วมกันเป็นเครือข่าย เป็นพันธมิตรเพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภา ทั้งนี้ประเด็นในการสื่อสารเพื่อจูงใจให้แต่ละชุมชนได้ร่วมมือกัน ควรจะเป็นประเด็นที่ทำให้ชุมชนรู้สึกว่าการตนเองได้รับประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะได้รับผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจที่ช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่สมาชิกในชุมชน

Abstract

The study of the development of communication network to protect U-Tapao canal is a participatory research. The study has four objectives as follows:

- 1.To investigate the form and communication process of the U-Tapao canal community in the past and present both in and outside the community, particularly the communication concerning methods to protect the community;
- 2.To estimate the potential of the folk media of the community at the present time;
- 3.To use the communication process to exchange and learn about the information of the U-Tapao community;
- 4.To search for strategies and activities to promote an opportunity for the community to create the network to reflect the problem of the U-Tapao canal community by using the media within and outside the community.

The research study covered 12 communities along the U-Tapao canal from its origin to its estuary at Lake Songkila. It took 18 months to collect data. It was found that people communicated a lot in the community and it was an informal communication through groups of people in the community. However, people communicated less with people from different community. The content of the communication hardly concerned the U-Tapao canal because the people's way of life nowadays relied much less on the canal.

The folk media appeared only scarcely in the community and it was considered as the media for an entertainment and a ritual. It was not the media for the knowledge distribution or the idea guidance as in the past. The research study reveals that the communities along the U-Tapao canal lacked a chance to communicate and exchange information among communities. As a result, the problem solving of the U-Tapao canal problem was done by each community individually.

It was discovered that the important strategy to promote the opportunity to create the community network is to have a reliable coordinator to set up a meeting for each community to form the alliance to protect the U-Tapao canal. Topics for the communication to convince each community to cooperate should concern the benefits of the community especially the financial benefit.

ที่มาของโครงการวิจัย

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

๑.๑ ความสำคัญของคลองอู่ตะเภา

สำหรับพื้นที่จังหวัดสงขลา และลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา กล่าวได้ว่าคลองอู่ตะเภามีความสำคัญมากมาตั้งแต่อดีต ความสำคัญสำหรับทะเลสาบสงขลาคลองอู่ตะเภาเป็นคลองใหญ่ที่สุดที่ให้น้ำแก่ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง เป็นแหล่งอนุบาลกุ้งปลา ที่ยังความสมบูรณ์ด้านพันธุกรรมสัตว์น้ำแก่ทะเลสาบสงขลาตลอดมา ความสำคัญสำหรับจังหวัดสงขลาคลองอู่ตะเภาเป็นเส้นทางคมนาคมและค้าขายมาตั้งแต่อดีต จึงเป็นเหตุให้เกิดชุมชนริมฝั่งคลองมากมายที่ต่อมาได้ขยายใหญ่โตจนกลายเป็นเมืองหลายเมือง เช่นเมืองหาดใหญ่ เมืองบ้านพรุ เมืองสะเดา ซึ่งได้ทราบจากคลองอู่ตะเภานั่นเองเป็นส่วนผสมสำคัญในการสร้างเมือง

ด้วยความยาวมากกว่า ๑๐๐ กิโลเมตร และเป็นลุ่มน้ำที่ใหญ่ที่สุดของสงขลา ความอุดมสมบูรณ์ของคลองอู่ตะเภาให้กำเนิดชุมชน ความหนาแน่นของชุมชนทำให้เกิดเมือง ซึ่งได้ตามมาด้วยทางรถไฟ ถนนสายหลักทั้งภายในและระหว่างประเทศ กระทั่งสนามบินนานาชาติในที่สุด ไม่ไกลจากฝั่งคลองอู่ตะเภาคือเขต อุตสาหกรรมที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของภาคใต้ แรงงานต่างถิ่นจำนวนมากต่างหลั่งไหลสู่พื้นที่นี้ ทั้งชุมชน เมือง เขตอุตสาหกรรม หรือแม้พื้นที่เกษตร ต่างล้วนใช้น้ำจากคลองอู่ตะเภาทั้งสิ้น ขณะเดียวกันของเสีย น้ำเสียจากทุกแห่งดังกล่าวมีความเสี่ยงที่จะปนเปื้อนลงสู่คลองอู่ตะเภา ดังที่เคยเกิดเหตุเช่นนี้มาแล้วหลายครั้ง อย่างต่อเนื่องสะสมเป็นปัญหาที่เรื้อรังและซับซ้อน ซึ่งผู้ที่ต้องเผชิญปัญหาจากความเน่าเสียของคลองมากกว่าใครก็คือชุมชนริมคลองนั่นเอง

แม้การรับรู้ในวงกว้างถึงความสำคัญของคลองอู่ตะเภาจะยังน้อยกว่าที่ควรจะเป็น แต่เมื่อความสำคัญของคลองอู่ตะเภาดำรงอยู่จริง ปัญหาของคลองอู่ตะเภาจึงถือเป็นปัญหาใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับผู้คนจำนวนมาก เกี่ยวข้องกับชุมชน เมือง และเขตอุตสาหกรรม รวมทั้งระบบนิเวศน์โดยรวม ซึ่งจำเป็นต้องได้รับความสนใจและแก้ไขปัญหาย่างยั่งยืนจากทุกฝ่ายโดยเร่งด่วน

๒. ปัญหานำการวิจัย

๑. ชุมชนคลองอู่ตะเภามีรูปแบบและกระบวนการสื่อสารภายในชุมชน ระหว่างชุมชน โดยเฉพาะการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับการปกป้องชุมชนในอดีตและปัจจุบันอย่างไร

๒. ในปัจจุบันสื่อพื้นบ้านมีบทบาทต่อชุมชนอย่างไร

๓. กระบวนการสื่อสารทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล เรียนรู้ข่าวสารของชุมชนบริเวณคลองอยู่ตะเภาได้มากน้อยเพียงใด

๔. อะไรคือกลยุทธ์และกิจกรรมที่เหมาะสมในการเสริมกระบวนการให้ชุมชนสร้างเครือข่ายชุมชน เพื่อสะท้อนข้อมูล สภาพปัญหาของชุมชนบริเวณคลองอยู่ตะเภา โดยสื่อชุมชนและสื่อทางการ

๓. วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อสำรวจศึกษาเรียนรู้รูปแบบและกระบวนการสื่อสารของชุมชนคลองอยู่ตะเภาในอดีตและปัจจุบัน ทั้งภายในชุมชน ระหว่างชุมชน โดยเฉพาะการสื่อสารที่เกี่ยวกับการปกป้องชุมชน

๒. ประเมินศักยภาพของสื่อพื้นบ้านของชุมชน ในสถานการณ์ปัจจุบัน

๓. เพื่อใช้กระบวนการสื่อสารให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล เรียนรู้ข่าวสาร ของชุมชนบริเวณคลองอยู่ตะเภา

๔. แสวงหากลยุทธ์และกิจกรรมเพื่อเสริมกระบวนการให้ชุมชนสร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อสะท้อนข้อมูลสภาพปัญหาของชุมชนบริเวณคลองอยู่ตะเภา โดยสื่อชุมชนและสื่อทางการ

๔. ขอบเขตการวิจัย

๔.๑ ขอบเขตด้านพื้นที่ชุมชนเป้าหมาย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้กำหนดขอบเขตการศึกษาในพื้นที่ริมคลองอยู่ตะเภา กระจายทั้งชุมชนที่อยู่ในช่วง ต้นน้ำ ชุมชนกลางน้ำ และชุมชนที่ตั้งอยู่ปลายน้ำ(ทั้งหมดประมาณ 60 ชุมชน) เพื่อให้ครอบคลุมลักษณะที่แตกต่างของชุมชน ตลอดจนน้ำ และเพื่อให้สอดคล้องกับวิธีการสื่อสารของชุมชนแต่เดิมมา ที่ใช้คลองเป็นแกนของการเดินทางติดต่อสื่อสารผ่านชุมชนริมคลองทั้งสามกลุ่มเพื่อขยายการสื่อสารไปยังชุมชน โดยเลือก ชุมชนต้นน้ำ ๔ ชุมชน กลางน้ำ ๔ ชุมชน ปลายน้ำ ๔ ชุมชน

๔.๒ ขอบเขตด้านกิจกรรมและเนื้อหา

๑. เก็บข้อมูลพื้นฐานชุมชนเพื่อใช้เป็นข้อมูลเริ่มต้นในการวิจัย

๒. เวทีวิจัยร่วมกับแกนนำชุม

๓. เวทีวิจัยแม่บ้านชุมชน

๔. เวทีวิจัยเยาวชนชุมชน

๕. เวทีวิจัยภูมิปัญญาการสื่อสารในชุมชน

๖. การเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน

๗. เวทีวิจัยเพื่อเก็บข้อมูลและร่วมศึกษาเรียนรู้ภูมิปัญญาการสื่อสารในอดีตของเครือข่ายชุมชนริมคลองอู่ตะเภา

๔.๓ ขอบเขตด้านระยะเวลา

ใช้เวลาดึกษาวิจัย ๑๘ เดือน เริ่ม ๑๕ มกราคม ๒๕๔๕-๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๖

๕. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

ผลที่คาดว่าจะได้รับมีสามระดับคือผลในระดับข้อมูล ข้อประเมินวิเคราะห์ ผลในระดับความรู้ และผลในทางปฏิบัติ ดังนี้

ผลในระดับข้อมูล ข้อประเมินวิเคราะห์

๑. ข้อมูลเบื้องต้นจากการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมผู้นำ

และสมาชิกชุมชนคลองอู่ตะเภา

๒. ข้อสรุปและผลการจัดเวทีวิจัยร่วมกับแกนนำชุมชน

๓. ข้อสรุปและผลการจัดเวทีร่วมกับแม่บ้านชุมชน

๔. ข้อสรุปและผลการจัดเวทีวิจัยร่วมกับเยาวชนในชุมชน

๕. ข้อมูลจากการจัดเวทีวิจัยแบบมีส่วนร่วมในชุมชนเพื่อค้นหาภูมิปัญญาการสื่อสารในชุมชน จากกลุ่มสื่อพื้นบ้าน กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ และกลุ่มกิจกรรมภายในชุมชน

๖. ข้อมูลศักยภาพของกลุ่มบุคคลแต่ละกลุ่มในชุมชน เปรียบเทียบผลตามความแตกต่างของ สถานภาพและบทบาทในชุมชน

๗. ข้อมูลรูปแบบและกระบวนการการสื่อสารทั้งภายในและระหว่างชุมชนในการปกป้องคลอง อู่ตะเภา

๘. แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพการสื่อสาร และสร้างเครือข่ายเพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภาในอนาคต

ผลในระดับความรู้

คาดว่าจะได้องค์ความรู้ เรื่องการใช้การสื่อสาร เพื่อการสร้างเครือข่ายชุมชน ในการปกป้องตัวเองจากปัญหาสิ่งแวดล้อม มลภาวะ หรือกระทั่งยกระดับไปสู่การใช้เครือข่ายการสื่อสารนี้ไปปกป้อง

ชุมชนในมิติของสภาพปัญหาอื่น ๆ โดยทั่วไป รวมทั้งได้องค์ความรู้ในประเด็นแนวทางการวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน และข้อสังเกตในการทำงานกับชุมชนสำหรับการวิจัยภาคสนามหรือการวิจัยที่จะทำกับชุมชนในอนาคต

ผลในทางปฏิบัติ

คาดว่าจะได้เครือข่ายการสื่อสารของชุมชนเพื่อการปกป้องคลองอยู่ตะเภา ซึ่งอาจสามารถขยายผลไปสู่การปกป้องชุมชนในด้านอื่น ๆ และอาจขยายพื้นที่ครอบคลุมทั้งลุ่มน้ำอยู่ตะเภาได้ในที่สุด

๖.แนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ในงานวิจัย

ชุดทฤษฎีการสื่อสารทั่วไป

๑. แบบจำลองกระบวนการสื่อสาร SMCR
๒. แนวคิดทฤษฎี เกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา
๓. แนวคิดการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม (Participatory communication)
๔. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของการสื่อสารที่มีต่อการมีส่วนร่วม
๕. แนวคิดเรื่องประชาสังคมและชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี

ชุดรูปแบบการสื่อสารเฉพาะ

๖. งานวิจัยเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน
๗. แนวคิดเรื่องการใช้บุคคลที่สามที่เป็นกลาง
๘. แนวคิดเรื่อง ผู้นำการเปลี่ยนแปลง Change agent
๙. แนวคิดเรื่องการวิเคราะห์เครือข่ายการสื่อสาร (Communication Network Analysis)

ระเบียบวิธีวิจัย

๗. ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วม(Participatory Research) อันเป็นการวิจัยที่มุ่งให้เจ้าของปัญหา คือชุมชน ไม่ได้อยู่ในฐานะผู้ถูกวิจัยแต่เพียงอย่างเดียว แต่อยู่ในฐานะผู้ร่วมคิดร่วมศึกษาวิจัยด้วย ซึ่งจะก่อให้เกิดชุมชนรับรู้ปัญหาร่วมกันไปตลอดกระบวนการวิจัย ทั้งจะได้ตระหนักถึงความรู้ ศักยภาพ ภารกิจ และความรับผิดชอบของชุมชนที่พึงมีต่อปัญหาของตนเอง

ด้วยเหตุที่การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการมีแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน นักวิจัยมิใช่เพียงผู้เฝ้าสังเกตชุมชน แต่ยังได้เข้าร่วมในกิจกรรมชุมชนที่หลากหลาย ซึ่งในการเข้าแสดงตนต่อชุมชน การเข้าพบผู้นำ แม่บ้าน เด็กเยาวชน คนชรา กลุ่มกิจกรรม กลุ่มสื่อพื้นบ้าน เพื่อสร้างความเข้าใจต่อวัตถุประสงค์ของการวิจัย และเพื่อให้ได้รับความร่วมมือจากชุมชนนั้นมิใช่เรื่องง่าย เหตุเพราะแต่ละชุมชน แต่ละกลุ่มคนจะมีวิถีชีวิต ธรรมเนียมปฏิบัติที่แตกต่างกัน ผู้วิจัยจึงเล็งเห็นคุณค่าของการได้เปิดเผยและอธิบายถึงวิธีการเข้าพบทำความเข้าใจกับชุมชน เพื่อให้ได้มาซึ่งความร่วมมือ ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของระเบียบวิธีวิจัยที่ได้ถูกพิสูจน์แล้วว่าสามารถใช้ได้ผล หรือเป็นข้อสังเกตที่พึงระมัดระวังหากจะทำงานวิจัยร่วมกับชุมชน ซึ่งเชื่อว่าจะน่าจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ดำเนินการวิจัยในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในโอกาสต่อไป ดังเนื้อหาต่อไปนี้

ระยะก่อนการลงมือเก็บข้อมูล

๑. การคัดเลือกพื้นที่ และตัวอย่างในการทำวิจัย เลือกพื้นที่ซึ่งเคยเห็นบทบาทแกนนำในกิจกรรมสาธารณะ เป็นชุมชนที่ประชากรส่วนใหญ่ยังเป็นกลุ่มคนดั้งเดิม ให้ครอบคลุมและกระจายทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ โดยกำหนดเลือกชุมชนตัวอย่างจำนวน ๑๒ ชุมชน จากทั้งหมด ๖๐ ชุมชน

๒. การกำหนดวิธีการทำงานของคณะนักวิจัย (มือใหม่ๆ) แบ่งงานออกเป็นนักวิจัยภาคสนาม ๒ คน นักวิจัยฝ่ายข้อมูลและวิชาการ ๑ คน โดยมีหัวหน้าโครงการประสานทุกส่วน และมีผู้ช่วยนักวิจัยคอยช่วยเหลือ ๑ คน รวม ๕ คน

๓. ข้อตกลงในการจัดกระบวนการในเวทีวิจัย โครงการวิจัยนี้ใช้การจัดเวทีวิจัยเป็นส่วนใหญ่ โดยผู้วิจัยพยายามดำเนินการในรูปแบบของเวทีแบบมีส่วนร่วม มีวิทยากรกระบวนการซึ่งเป็นบุคคลที่เป็นกลางมาเป็นผู้ดำเนินการหลักในเวที

๔. การแบ่งช่วงเวลาและขั้นตอนของกิจกรรมการวิจัย ใช้เวลาเก็บข้อมูลพื้นฐาน ๔ เดือน จัดเวทีวิจัยระดับชุมชน ๑๒ เดือน จัดเวทีวิจัยระหว่างชุมชน ๒ เดือน และเขียนรายงาน ๒ เดือน

ระยะเก็บข้อมูลพื้นฐานชุมชน

๕. กรอบการเก็บข้อมูล กรอบการเก็บข้อมูลในระบายนี้นั้น มุ่งเน้นการเก็บข้อมูลด้านเอกสาร (Documentary research) การสังเกต(observation) และการสัมภาษณ์(depth interview)โดยทีมวิจัยจะลงพื้นที่ไปอยู่ในชุมชน

๖. แหล่งข้อมูลเป้าหมาย เช่นงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รายงานขององค์กร หน่วยงานต่าง ๆ แหล่งข้อมูลจากเอกสารภายในชุมชน เช่น ข้อมูลหมู่บ้าน เอกสารที่ปรากฏในศาลาประจำหมู่บ้าน ฯลฯ ข้อมูลจากกลุ่มบุคคล เช่น แกนนำ ผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ผู้นำศาสนา เป็นต้น

๗. การลงพื้นที่เก็บข้อมูล

๗.๑ วิธีการเข้าสู่ชุมชนในครั้งแรก ได้รับความช่วยเหลือจากชมรมรวบรวมเรื่องเมืองหาดใหญ่ โดย อ.พิชัย ศรีไธ นำไปรู้จักแกนนำชุมชนในบางชุมชนโดยตรง สำหรับพื้นที่ ที่ อ.พิชัย ไม่รู้จักแกนนำ ก็ได้้นำไปทำความรู้จักผู้ที่สามารถเข้าถึงแกนนำได้

๗.๒ วิธีการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมาย กลุ่มแกนนำคือเป้าหมายแรกที่นักวิจัยเข้าไปพบทั้งที่รู้จักโดยส่วนตัวกับนักวิจัย ที่มีผู้เป็นตัวเชื่อมนำไปพบ ทั้งที่นักวิจัยนัดหมายหรือไปรอพบด้วยตัวเอง สำหรับแกนนำที่ไม่เป็นทางการ หรือแกนนำที่เป็นคนละกลุ่มที่นักวิจัยได้พบครั้งแรก จะเข้าถึงได้หลังจากนักวิจัยคุ้นเคยกับพื้นที่พอสมควรจน กลุ่มเป้าหมายต่อมาที่นักวิจัยมักไปพบต่อจากแกนนำ คือกลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มนี้จะตอบสนองได้ดีในเรื่องประวัติชุมชน และมีข้อดีคือมีเวลาว่างมาก มักยินดีที่จะได้บอกเล่าเรื่องราวในอดีต กลุ่มแม่บ้านเป็นอีกกลุ่มที่เข้าถึงได้เร็วเพราะมักเริ่มต้นจากภรรยาของแกนนำทางการ เช่นผู้ใหญ่บ้านได้เลย สำหรับกลุ่มเยาวชนเป็นกลุ่มที่เข้าถึงได้ยาก เพราะเยาวชนที่ใช้ชีวิตจริงในชุมชนตลอดเวลา มีอยู่น้อยกว่า ๒๐%ของเยาวชนทั้งหมด การเข้าถึงตัวเยาวชนนักวิจัยใช้วิธีทั้งโดยผ่านการแนะนำของแกนนำ และการทำความรู้จักด้วยตนเองจากการลงพื้นที่

๗.๓ วิธีการเลือกสถานที่ที่เหมาะสมกับการพบปะกับสมาชิกในชุมชน สถานที่ที่เหมาะสมสำหรับการพบกับแกนนำคือ ที่บ้านของแกนนำแต่ละคน การพบกลุ่มผู้สูงอายุ มักเป็นใต้ถุนบ้าน หรือหากบ้านใดไม่มีใต้ถุนก็มักจะปลูกละเลงเล็ก ๆ ไว้ข้างบ้านเพื่อใช้เป็นที่นั่งคุยพักผ่อน หรือทำงานเล็กๆน้อยๆ นอกจากนี้ยังสามารถเข้าพบผู้สูงอายุได้ที่วัด สำหรับการพบ

กับแม่บ้าน สถานที่คือที่บ้านของแม่บ้านแต่ละคน สถานที่สำหรับพบกับเยาวชนได้นั้น ส่วนใหญ่จะเป็นสถานที่นอกบ้าน ที่เยาวชนไปรวมตัวกัน เช่นสนามกีฬาโรงเรียน ร้านค้า หรือตามริมคลองสำหรับกลุ่มที่ชอบตกปลา หรือตามวงเหล้า

๗.๔ วิธีการเลือกช่วงเวลาที่เหมาะสม หากต้องการพบสมาชิกชุมชนที่จัดรวมน้ำยางพาราควรไปในช่วงเวลา ๐๙.๐๐-๑๑.๐๐ น. ชุมชนที่เป็นชาวสวนยางไม่ควรไปพบในช่วงบ่าย ๑๒.๐๐-๑๔.๐๐ น. เพราะเป็นช่วงเวลาสำหรับการพักผ่อน ควรจะไปหาช่วงเย็น

๗.๕ ปัจจัยที่ควรระวังในการลงพื้นที่ สิ่งที่ต้องระวังในการลงพื้นที่คือ นักวิจัยควรหาข้อมูลเรื่องความขัดแย้งในชุมชนไว้เป็นพื้นฐานบ้างสำหรับการเข้าพบกลุ่มเป้าหมาย เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหา จากการลงพื้นที่

ระยะการจัดเวทีวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อเก็บข้อมูลกลุ่มบุคคล

๘. วิจัยในเวทีแกนนำชุมชนเป็นการจัดเวทีที่เชิญแกนนำจากแต่ละชุมชนทั้ง ๑๒ ชุมชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาเข้าร่วมในเวทีวิจัย เป้าหมายของการจัดเวทีนี้อยู่ที่การนำข้อมูลพื้นฐานที่นักวิจัยได้จากการเก็บข้อมูลพื้นฐานชุมชน มาบอกเล่าเป็นการคืนข้อมูลให้แก่แกนนำชุมชน ให้แกนนำได้รับรู้และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ให้แกนนำได้รู้ข้อมูลของชุมชนอื่น รวมทั้งเป็นการตรวจสอบด้วยว่าแกนนำรู้ข้อมูลชุมชนของตนเองเพียงใด นอกจากนี้ยังมุ่งให้แกนนำสะท้อนทัศนคติความเห็นต่อประเด็นปัญหาและการปกป้องคลองอยู่ตะกั่ว

๙. วิจัยในเวทีแม่บ้านชุมชนเป็นการจัดเวทีวิจัยร่วมกับแม่บ้านชุมชน ซึ่งเป็นผู้ที่มีข้อมูลโดยตรงเกี่ยวกับการใช้น้ำและใช้ประโยชน์จากคลองอยู่ตะกั่วในครัวเรือน เพื่อเก็บข้อมูล ร่วมเรียนรู้และเสริมศักยภาพของสตรีในชุมชนในการสื่อสารและเชื่อมเครือข่ายการสื่อสารเพื่อปกป้องคลองอยู่ตะกั่ว

๑๐. วิจัยในเวทีเยาวชนชุมชน เวทีนี้มุ่งศึกษาข้อมูลจากเยาวชนชุมชน ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ของชุมชน ซึ่งมีการศึกษา วิถีชีวิต ทัศนคติ และรูปแบบการสื่อสารที่ต่างจากคนรุ่นเก่า รวมทั้งเป็นเวทีสัมมนาเพื่อร่วมเรียนรู้และเสริมศักยภาพของเยาวชนในการสื่อสารและการเชื่อมเครือข่ายการสื่อสารเพื่อปกป้องคลองอยู่ตะกั่ว

ระยะการจัดเวทีวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อเก็บข้อมูลระดับชุมชน

๑๑. วิจัยในเวทีวิจัยชุมชน ๑๒ ชุมชน ในระยะนี้เป็นการเก็บข้อมูลเวทีวิจัยภูมิปัญญาการสื่อสารในชุมชน เพื่อค้นหาภูมิปัญญาการสื่อสารในชุมชนจากกลุ่มสื่อพื้นบ้าน กลุ่มคนเฒ่าคนแก่

กลุ่มกิจกรรมภายในชุมชน มาปรับใช้กับกระบวนการสื่อสารในปัจจุบันเพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภา รวมทั้งให้ชุมชนมีความภาคภูมิใจใน ศักยภาพของตนในการสื่อสารเพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภา

ระยะการเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน

๑๒. กลุ่มกิจกรรมภายในชุมชนได้แก่ กลุ่มชมรมทรัพย์บ้านเกาะน้ำรอบ กลุ่มชมรมทรัพย์บ้านบางกล้า กองทุนหมู่บ้าน บ้านคลองรำ กองทุนหมู่บ้าน บ้านระตะ

๑๓. กิจกรรมงานประเพณีภายในชุมชน ได้แก่งานบวช และงานศพบ้านท่าเมรุ งานแต่งงาน บ้านม่วงก้อง และบ้านระตะ

๑๔. กิจกรรมงานวัด ได้แก่ งานทอดกฐิน และทอดผ้าป่าวัดม่วงก้อง บ้านม่วงก้อง

๑๕. กิจกรรมเฉพาะกิจในชุมชน ได้แก่งานพัฒนาถนน บ้านท่าโพธิ์

๑๖. กิจกรรมของกลุ่มกิจกรรมในชุมชนที่ไปร่วมกับชุมชนอื่น งานแข่งเรือ วัดบางหยี

๑๗. กิจกรรมของกลุ่มสื่อพื้นบ้าน ได้แก่การแสดงโนรา บ้านบางกล้า เพลงเรือบ้านท่าเมรุ และลิเกลาฮู บ้านท่าโพธิ์

ระยะการจัดเวทีวิจัยแบบมีส่วนร่วมระดับระหว่างชุมชน

๑๘. วิจัยวิจัยในเวทีวิจัยแบบมีส่วนร่วมระดับเครือข่ายชุมชน เป็นการวิจัยระดับเครือข่ายชุมชน ของพื้นที่เป้าหมายในการวิจัยทั้ง ๑๓ ชุมชน ครอบคลุมทั้งกลุ่มแกนนำ แม่บ้าน เยาวชน ผู้เฒ่า ผู้แก่ และศิลปินพื้นบ้าน ร่วมกับหน่วยราชการ และหน่วยปกครองท้องถิ่น นักวิชาการ สื่อมวลชน นักธุรกิจ และพระสงฆ์ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ ร่วมศึกษาเรียนรู้ภูมิปัญญาการสื่อสารในอดีต สภาพการสื่อสารในปัจจุบัน รวมทั้งเสริมสร้างศักยภาพการสื่อสารเพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภาในระดับเครือข่ายชุมชนต่อไปในอนาคต

ผลการวิจัย

๘. คลองอุ้มตะโก ความสำคัญและสภาพปัญหาในปัจจุบัน

๑. ความสำคัญของคลองอุ้มตะโก สำหรับพื้นที่จังหวัดสงขลา และลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา กล่าวได้ว่าคลองอุ้มตะโกมีความสำคัญมากมาตั้งแต่อดีต ความสำคัญสำหรับทะเลสาบสงขลาคลองอุ้มตะโกเป็นคลองใหญ่ที่สุดที่ให้น้ำแก่ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง เป็นแหล่งอนุบาลกุ้งปลา ที่ยังความสมบูรณ์ด้านพันธุกรรมสัตว์น้ำแก่ทะเลสาบสงขลาตลอดมา ความสำคัญสำหรับจังหวัดสงขลาคลองอุ้มตะโกเป็นเส้นทางคมนาคมและค้าขายมาตั้งแต่อดีต จึงเป็นเหตุให้เกิดชุมชนริมฝั่งคลองมากมายที่ต่อมาได้ขยายใหญ่โตจนกลายเป็นเมืองหลายเมือง เช่นเมืองหาดใหญ่ เมืองบ้านพรุ เมืองสะเดา ซึ่งได้ทราบจากคลองอุ้มตะโกนั้นเองเป็นส่วนผสมสำคัญในการสร้างเมือง

๒. การใช้ประโยชน์จากคลองอุ้มตะโก

๒.๑ การใช้ประโยชน์จากคลองในอดีต ด้วยเหตุที่คลองอุ้มตะโกเป็นสายน้ำที่สำคัญมาแต่อดีต มีการใช้ประโยชน์อย่างหลากหลาย ซึ่งอาจแบ่งได้ดังนี้

การใช้ประโยชน์ระดับชุมชน เป็นการนำประโยชน์ในการทำมาหากิน และในวิถีชีวิตประจำวัน เช่นเป็นแหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ในครัวเรือน เป็นสถานที่อาบน้ำ ชักล้าง เป็นแหล่งหาปลา หาพืชสมุนไพร ฯลฯ

การใช้ประโยชน์ระดับระหว่างชุมชน ได้แก่

๑. ใช้เป็นแหล่งพบปะ หรือจัดงานประจำปีเมื่อมีการจัดงานประเพณี ชาวบ้านในแถบลุ่มน้ำจะรู้กันว่า หมู่บ้านไหนจะจัดงานอะไร วันไหน ในรอบหนึ่งปี เช่น ประเพณีชักพระ ประเพณีแข่งเรือฯ

๒. ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมเพื่อส่งข้าวสารหรือเดินทางไปร่วมงานเช่น งานแต่งงาน งานศพ งานบวช

๓. เป็นเส้นทางสำหรับเดินทางออกนอกเขตอำเภอ โดยจะมีเรือโดยสารซึ่งก็คือเรือสินค้านั่นเองที่เป็นเรือโดยสารไปพร้อมกัน

๔. เป็นเส้นทางค้าขายระหว่างชุมชน มีการค้าขายของคนลุ่มน้ำคลองอยู่
ตะเภากับคนลุ่มน้ำปากพนัง

การใช้ประโยชน์ระดับระหว่างเมืองและระดับชาติ ได้แก่

๑. เป็นเส้นทางสำหรับเดินทางและค้าขายข้ามคาบสมุทรมาลายู ระหว่างอ่าว
ไทยและทะเลอันดามัน

๒. เป็นแหล่งค้าขายและพักข้อมเรือลำเลาจากเมืองจีน ซึ่งพักข้อมเรือ
ลำเลาในช่วงที่มาหลบลมมรสุม

๓. เป็นเส้นทางค้าขายและเดินทางระหว่างชุมชนและเมืองใกล้เคียง เช่น อ.
ระโนด ใน จ. สงขลา กับ อ. ปากพนัง ใน จ. นครศรีธรรมราช เป็นต้น

๔. เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ของรัฐสยาม ในที่นี้หมายถึงการควบคุมและปก
ครองเมืองไทรบุรีที่มักมีปัญหาต่อต้านอำนาจของรัฐสยามเป็นระยะๆ

๒.๒ การใช้ประโยชน์จากคลองในปัจจุบัน ดังได้กล่าวแล้วว่าคลองอยู่ตะเภานี้เป็นสาย
น้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดของจังหวัดสงขลา การใช้ประโยชน์จากคลองจึงยังมีปรากฏจนถึงปัจจุบันแม้
รูปแบบการใช้หรือหน้าที่ของคลองจะเปลี่ยนไปจากในอดีต ซึ่งอาจแบ่งการใช้ประโยชน์ใน
ปัจจุบันได้ดังนี้

๑. เป็นแหล่งน้ำดิบสำหรับผลิตน้ำประปา
๒. เป็นแหล่งน้ำสำหรับการเกษตร
๓. เป็นแหล่งทรายสำหรับงานก่อสร้าง
๔. เป็นสถานที่เล่นในงานประเพณี
๕. เป็นแหล่งระบายน้ำทิ้งของโรงงานและชุมชนเมือง

๓. สภาพปัญหาคลองอยู่ตะเภา

จากการเก็บข้อมูลวิจัยอย่างรอบด้านทำให้ได้ข้อสรุปว่าในปัจจุบันลุ่มน้ำอยู่ตะเภาทั้งระบบ
เสื่อมโทรมไปมาก ส่งผลกระทบต่อคลองอยู่ตะเภาเป็นอย่างมาก ซึ่งอาจกล่าวถึงประเด็นปัญหาต่าง ๆ
ได้ดังนี้

ปัญหาน้ำน้อย เกิดจากปัญหาป่าต้นน้ำทั้งสามแหล่งดังกล่าวแล้วข้างต้น ถูกทำลาย
ลงอย่างมาก

ปัญหาน้ำเค็ม เมื่อน้ำในคลองอยู่ระดับน้ำเค็มจากปากทะเลสาบสงขลา ก็เคลื่อนย้อนขึ้นไปตามสายคลอง ปัญหาน้ำเค็มทำให้ใช้ทำการเกษตรไม่ได้ บางปีที่มีปัญหามากน้ำประปาในเมืองหาดใหญ่ก็ได้รับผลกระทบจากน้ำเค็มเช่น

ปัญหาตลิ่งพังและคลองตันเขิน

ปัญหาน้ำเสีย

ปัญหาน้ำท่วม

๙. ชุมชนและความสัมพันธ์กับคลองในปัจจุบัน

ความสัมพันธ์กับคลองอยู่ตะกั่วในวิถีชีวิตปัจจุบัน

๑. ชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองอยู่ตะกั่วตั้งแต่เขตต้นน้ำจนถึงปลายน้ำเคยได้ใช้ประโยชน์จากคลองอยู่ตะกั่วอย่างน้อยใน ๓ ลักษณะ คือ ๑. เพื่อการอุปโภค ๒. เพื่อการบริโภค และ ๓. เพื่อการคมนาคม และมีความสัมพันธ์อย่างเหนียวแน่นกับคลองสายนี้

๒. ภายหลังการตัดถนนผ่านชุมชน เมื่อราว ๖๐ ปีก่อน ทำให้ชาวบ้านหันไปใช้การคมนาคมทางบกแทน การคมนาคมทางน้ำจึงลดบทบาทความสำคัญลง อย่างไรก็ตามชาวบ้านในเขตนี้ยังคงใช้น้ำจากคลองเพื่อการอุปโภค บริโภคเป็นหลัก และยังใช้เป็นเส้นทางคมนาคมในฤดูฝนซึ่งบางปีน้ำจะท่วมเส้นทางคมนาคมทางบก

๓. ราว ๒๐-๓๐ ปีก่อน ชาวบ้านพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากคลองอยู่ตะกั่วในฐานะเป็นแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคน้อยลง เนื่องจากเกือบทุกบ้านหันมาใช้ประปาชุมชน คลองอยู่ตะกั่วในยามนั้นจึงมีบทบาทเป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร สถานที่เล่นน้ำของเด็กและวัยรุ่นในชุมชน เป็นแหล่งหาปลาเพื่อเป็นอาหารและเพื่อการค้าขนาดเล็ก และเป็นเส้นทางคมนาคมในช่วงฤดูฝน

๔. น้ำในคลองอยู่ตะกั่วเริ่มเสีย และไม่สามารถใช้ดื่มกินได้เมื่อประมาณ ๑๐-๑๕ ปีที่ผ่านมา โดยชาวบ้านเชื่อว่ามีสาเหตุมาจากการปล่อยน้ำเสียของโรงงานในเขตต้นน้ำ น้ำจากการเกษตร และน้ำทิ้งจากเมืองใหญ่ รวมถึงปัญหาใหม่ที่กำลังคุกคามชุมชนปลายน้ำขณะนี้คือ น้ำจากการทำนาถ่วง

๑๐. รูปแบบและกระบวนการสื่อสารของชุมชนคลองอยู่ตะกั่ว

๑. ข้อสรุปและข้อสังเกตในประเด็นการสื่อสารของชุมชน

การสื่อสารภายในชุมชน

- ชุมชนคลองสองฝั่งคลองอู่ตะเภา ๑๒ ชุมชนที่หิบบยกขึ้นมาศึกษา มีเพียงประมาณครึ่งหนึ่งเท่านั้นที่ใช้หอกระจายข่าวอย่างสม่ำเสมอ (ผู้วิจัยหมายถึงแ่งปริมาณเท่านั้น) ที่เหลือบางส่วนไม่มีหอกระจายข่าว บางส่วนชำรุดใช้การไม่ได้และไม่ได้ซ่อมแซม การใช้หอกระจายข่าวเกือบทั้งหมดอยู่ภายใต้การจัดการของผู้ใหญ่บ้านเพียงคนเดียว เนื้อหาที่ออกอากาศผ่านหอกระจายข่าวในชุมชนส่วนใหญ่จะมีลักษณะเหมือนกันคือ เป็นการถ่ายทอดข่าวตอนเช้าจากสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จากนั้นผู้ใหญ่บ้านจะเริ่มประกาศข่าวสารภายในชุมชน เช่นกำหนดการประชุมกองทุนสัจจะออมทรัพย์ กำหนดการงานบวช งานแต่งของลูกบ้าน อาจกล่าวโดยสรุปว่าการใช้หอกระจายข่าวในชุมชนบริเวณคลองอู่ตะเภา ทั้งส่วนต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำมีลักษณะการใช้เพื่อเผยแพร่ข้อมูล มากกว่าเป็นการใช้เพื่อให้ความรู้หรือเพื่อความบันเทิง
- การแจ้งข่าวสารในชุมชนบริเวณคลองอู่ตะเภาใช้วิธีการคล้ายกันคือ มักจะออกเป็นหนังสือแล้วเดินแจกไปตามบ้าน หรือจุดที่มีชาวบ้านมารวมกันมากๆ เช่นร้านค้า ร้านน้ำชา จุดรับซื้อยาง วัด โรงเรียน
- การกำหนดการประชุมประจำเดือนภายในชุมชนซึ่งเป็นการพบปะกันระหว่างลูกบ้านกับนายบ้านจะแตกต่างกันไปแต่ละชุมชน หลายชุมชนจะกำหนดชัดเจนว่าจะประชุมทุกวัน ที่เท่าไรของเดือน บางชุมชนจะจัดประชุมตามวาระโอกาสและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น บางชุมชนอาจกินเวลา ๒-๓ เดือนกว่าที่จะจัดประชุมให้ชาวบ้านในชุมชนได้พบปะกันสักหน บางชุมชนกำหนดชัดเจนว่าทุกบ้านจะต้องส่งตัวแทนมาเข้าร่วมประชุมเพื่อจะได้รับฟังเรื่องราวความเป็นไปของชุมชนอย่างเท่าเทียมกัน ขณะที่บางชุมชนไม่กำหนด
- โอกาสในการพบปะกันของชาวบ้านในชุมชนนอกเหนือจากการประชุมประจำเดือนของแต่ละหมู่บ้านแล้ว การพบปะยังเกิดขึ้นได้จากกำหนดนัดหมายของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มกองทุน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มสี่พันบ้าน อาทิ กลุ่มเพลงเรือ กลุ่มลิเกกลาฮู กลุ่มกิจกรรมในชุมชนเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดโอกาสในการพบปะสื่อสารกันของคนในชุมชน เป็นลักษณะเฉพาะตัวประการหนึ่งของสังคมในชนบทซึ่งส่งผลให้สมาชิกในชุมชนรู้จัก คำนึงกัน ใกล้ชิดกันกว่าคนในสังคมเมือง
- การพบปะในชีวิตประจำวันของชาวบ้านมักจะได้พบเจอกันตามศาลาล้างผักที่สร้างไว้ใกล้ๆบ้านเพื่อใช้น้ำผัก เหตุที่เกือบทุกบ้านจะสร้างศาลาล้างผักไว้ข้างๆบ้านเพื่อใช้เป็นที่พักผ่อนและต้อนรับแขก ทดแทนจากเดิมที่บ้านจะยกพื้นสูงมิได้จนให้วางแคร่ เพื่อนั่งคุยกันได้ นอกจากศาลาล้างผักแล้ว ร้านค้า ร้านน้ำชา เป็นอีกแห่งที่ชาวบ้านจะได้ไป

พบปะกัน โดยเฉพาะในชุมชนมุสลิม การดื่มน้ำชาของผู้ชายอาจเรียกได้ว่าเป็นกิจวัตรที่จะกระทำทุกวัน

- เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ชุมชนทั้ง ๑๒ แห่งจะตั้งเรียงรายสองฝั่งคลองอู่ตะเภา เนื้อหาที่ปรากฏในการสื่อสารของชาวบ้านมีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคลองอู่ตะเภาอย่างมาก บางชุมชนเรียกได้ว่าไม่มีเลย เหตุที่เป็นเช่นนี้ชาวบ้านตอบเกือบจะตรงกันทุกชุมชนว่า ขณะนี้ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากน้ำในคลองอู่ตะเภาแล้ว คลองจะเป็นอย่างไรจึงไม่ใช่เรื่องใหญ่ที่น่าสนใจ และแม้ว่าจะอยากเห็นคลองอู่ตะเภากลับมาใสสะอาด ชุมชนสมบูรณ์เหมือนเก่าก็ไม่ว่าจะทำได้อย่างไร

การสื่อสารระหว่างชุมชน

- ในอดีตคลองอู่ตะเภาคือเส้นเชื่อมหลักในการสื่อสารระหว่างชุมชน โดยมีเรือและคนเดินเรือ คนโดยสารเรือ หรือศิลปินพื้นบ้าน เป็นตัวกลางคอยส่งสาร การส่งหรือถ่ายทอดสารมีทั้งการให้วจา ให้เอกสารจดหมาย มีทั้งการส่งสารที่เจาะจงผู้รับ และที่เป็นการแพร่ข่าวทั่วไป ไม่ว่าสารนั้นจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชุมชน เกี่ยวกับคลอง หรือเรื่องอื่น ๆ โดยเนื้อหาสารครอบคลุมทั้งเรื่อง การเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ฯลฯ
- ปัจจุบันจากการมาแทนที่ของการสื่อสารสมัยใหม่ เส้นเชื่อมการสื่อสารของชุมชนริมคลองได้หายไป แม้การสื่อสารระหว่างชุมชนด้วยกันเองยังมีอยู่บ้างในมิติวัฒนธรรม แต่ก็หายไปอย่างแผ่วเบา เพราะเรื่องวัฒนธรรมมีข้อจำกัด ทั้งด้านประเด็นเนื้อหา และวาระโอกาสที่จะสื่อสารกัน เนื่องจากมิได้เป็นประเด็นหลักของการสื่อสารในชีวิตประจำวันของผู้คน การสื่อสารระหว่างชุมชนในปัจจุบันมีเครื่องมือ หรือช่องทางอื่นมาแทนคลอง เช่นถนน รถโทรศัพท์ และไม่มีประเด็นปกป้องคลองในเนื้อหาที่สื่อถึงกัน
- ในประเด็นสื่อพื้นบ้านนั้น พบว่ามีกลุ่มสื่อพื้นบ้านเหลืออยู่ในชุมชนแถบคลองอู่ตะเภา น้อยมาก อย่างไรก็ตามแม้จะไม่ได้อยู่ในฐานะผู้ผลิตแต่ชุมชนเหล่านี้ยังคงเป็นชุมชนที่บริโภคสื่อพื้นบ้าน ได้แก่หนังตะลุง โนรา และโนราโรงครู(โนราสำหรับแก้บน) อยู่บ้าง ประปราย มีเพียงไม่กี่ชุมชนที่ดำรงฐานะทั้งเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคสื่อพื้นบ้าน ได้แก่ บ้านท่าโพธิ์ ปรากฏสื่อพื้นบ้านชนิดหนึ่งของชาวมุสลิมคือ ลิเกลาฮู บ้านบางกล้า มีศิลปินโนราพื้นบ้านที่มีชื่อเสียง คือโนราจวบ หรือนายจวบ พันธุ์ศิริ และที่บ้านท่าเมรุ ซึ่งมีการสืบทอดเพลงเรือ โดยกลุ่มแม่บ้านจากการริเริ่มของผู้ใหญ่บ้าน

๒. ข้อสรุปรูปแบบและกระบวนการสื่อสารทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชน

การสื่อสารภายในชุมชนที่ปรากฏอยู่ในชุมชนโดยรอบคลองอู่ตะเภาจะมีทั้งการสื่อสารที่เป็นทางการ และการสื่อสารที่ไม่เป็นทางการ มีทั้งการสื่อสารแบบเห็นหน้าค่าตา และการสื่อสารที่ไม่เห็นหน้าค่าตา มีทั้งการสื่อสารโดยสื่อบุคคล และการสื่อสารโดยสื่ออื่นๆ เช่น สื่อเอกสาร สื่อกิจกรรม หรือสื่อพื้นบ้าน หากนำเอาโครงสร้างการสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร พิจารณาประกอบกับช่วงเวลาในอดีตและปัจจุบัน พร้อมทั้งคำนึงถึงระดับของการสื่อสารทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชน ก็สามารถอธิบายได้ด้วยตารางดังนี้

ช่วงเวลา	องค์ประกอบของการสื่อสาร	การสื่อสารภายในชุมชน	การสื่อสารระหว่างชุมชน
ในอดีต	ผู้ส่งสาร	สมาชิกในชุมชน	สมาชิกจากหลายชุมชน
	สาร	กิจกรรมของชุมชน/การทำมาหากิน	กิจกรรมของชุมชน/การทำมาหากิน/งานประเพณี
	สื่อ	ปากต่อปาก/ ตีเกราะ/ ตีกลอง	สื่อพื้นบ้าน/เรือบด/บุคคล
	ผู้รับสาร	สมาชิกในชุมชน	สมาชิกจากหลายชุมชน
	ผู้ส่งสาร	สมาชิกในชุมชน/ราชการ/หน่วยงานจากภายนอก	ราชการ/สื่อมวลชน/หน่วยงานจากภายนอก
ในปัจจุบัน		สื่อพื้นบ้าน	สื่อพื้นบ้าน สื่อบุคคล
	สาร	คำสั่ง/กฎระเบียบ/กิจกรรมของชุมชน/ประเพณี	คำสั่ง/กฎระเบียบ/กิจกรรมของชุมชน/ประเพณี
	สื่อ	เอกสารจดหมาย/ประกาศ/ปากต่อปาก/ หอกระจายข่าว/ โทรศัพท์	วิทยุ/โทรทัศน์/หนังสือพิมพ์/เอกสาร/จดหมาย/การบอกกล่าว/โทรศัพท์
	ผู้รับสาร	สมาชิกในชุมชน	สมาชิกของแต่ละชุมชน/ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับชุมชน

๑๑. ภูมิปัญญาการสื่อสารเพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภา

ภูมิปัญญาการสื่อสารในอดีต

๑. การตีเกราะ หรือเรียกอีกลำนึงว่า เหลาะ เพื่อส่งข่าวสาร มักใช้ในกรณีฉุกเฉินเช่น โจรภัย ไฟไหม้ การตีเกราะหรือหลาะในอดีตมีปรากฏในหลายชุมชน แต่ปัจจุบันพบว่าเกือบทุกชุมชนเลิกใช้ไปแล้วไม่ต่ำกว่า ๒๐-๓๐ ปี เนื่องจากมีระบบการสื่อสารอย่างอื่นเข้ามาทดแทน เช่นการใช้โทรศัพท์ส่งข่าว การใช้หอกระจายข่าว

๒. การตีกลองวัดท่าช้าง อยู่ในวัดท่าช้างใช้ตีบอกเหตุสำคัญ ซึ่งส่วนใหญ่จะหมายถึงเหตุร้ายคล้าย ๆ กับการตีเกราะของผู้ใหญ่บ้านต่าง ๆ แต่จะมีบทบาทเด่นเรื่องการตีเตือนเมื่อน้ำท่วม กลองวัดท่าช้างได้ใช้ตีเตือนน้ำท่วมครั้งสุดท้าย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๑ ซึ่งเกิดเหตุน้ำท่วมใหญ่ใน อ.หาดใหญ่ น้ำท่วมใหญ่คราวนั้นสร้างความเสียหายอย่างมากกับพื้นที่ลุ่มน้ำอู่ตะเภา โดยเฉพาะกับเมืองหาดใหญ่ ปัจจุบันกลองท่าช้างชำรุดและไม่มีการซ่อมแซมจึงไม่ได้ใช้งานอีกเลย ทางวัดได้จัดเก็บไว้ในอาคารที่พยายามจะให้เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของวัดท่าช้าง

๓. การเป่าตรุดให้สัญญาณ ตรุด หรือตุต หรือหูด มักใช้ในการส่งสัญญาณของเรือที่ค้าขายในคลองอู่ตะเภาส่งเสียงติดต่อกับชุมชนเมื่อเดินทางถึงท่าหน้าของชุมชน การค้าขายทางน้ำและการส่งสัญญาณโดยใช้ตรุด เลื่อนหายไปจากคลองอู่ตะเภาราว ๖๐ ปีก่อนประมาณการได้ว่าหายไปพร้อม ๆ กับการเข้ามาแทนที่ของถนน

๔. การฝากข่าวไปกับคนขับเรือเมล์ ในอดีตการเดินทางของชาวบ้านที่อาศัยอยู่สองฝั่งคลองอู่ตะเภาถ้าไม่เดินเท้าก็จะใช้เรือ คนขับเรือเมล์จึงเป็นผู้ที่เดินทางขึ้นล่องคลองอู่ตะเภาเป็นประจำ รู้จักท่าหน้าทุกท่า และเป็นเหมือนบุรุษไปรษณีย์นำข่าวสารจากชุมชนต่าง ๆ ไปบอกเล่าสู่ชุมชนอื่น ๆ บนเส้นทางเรือที่ผ่าน ผู้ที่ต้องการฝากข่าวไปยังบ้านใดก็สามารถฝากบอกไปกับเรือเมล์ไม่ว่าจะเป็นเอกสารหรือสิ่งความไปรษณีย์ ๗ เป็นการกระจายข้อมูลข่าวสารโดยผ่านเส้นทางการเดินเรือ

ภูมิปัญญาและวิธีการสื่อสารในปัจจุบัน

๑. การยิงปืนหรือจุดประทัดแจ้งเหตุคนตาย เป็นการส่งข่าวที่มีลักษณะคล้ายการตีเกราะในแบบโบราณ คือใช้รหัสสัญญาณแทนข้อความ แต่ใช้เฉพาะกรณีมีคนตายเท่านั้น และมักใช้กับการเสียชีวิตของคนแก่ หรือคนป่วยหนัก ซึ่งทุกคนในชุมชนรู้อยู่แล้วว่าบ้านนั้น ๗ มีคนป่วยใกล้เสียชีวิต ตัวผู้ส่งสัญญาณจะเป็นคนในครอบครัวของผู้เสียชีวิตนั่นเอง

๒. การตีกลอง/ตีตะโพน มักเป็นการสื่อสารจากวัดไปสู่บ้าน วัดอุประสงค์การุญและวิธีการใช้เหมือนกับการตีเกราะ คือมีทั้งสื่อสารเพื่อแจ้งข่าว กับสื่อสารเหตุฉุกเฉิน แต่เนื้อสารจะแตกต่างกันไปบ้างเช่น การแจ้งข่าวของทางวัดมักเป็นเรื่องประเพณีศาสนา ส่วนเหตุด่วนเหตุร้าย นอกเหนือจากโจรภัย ไฟไหม้แล้ว ก็มีการแจ้งข่าวมรณภาพของพระ เป็นต้น

๓. การเดินเท้าบอกความ วิธีการนี้ใช้มาตั้งแต่ยุคที่ยังไม่มียานพาหนะสะดวกเหมือนในปัจจุบัน ปัจจุบันการเดินเท้าบอกความยังมีอยู่ในทุกชุมชน แต่จะเดินไปยังบ้านที่ตั้งอยู่ใกล้ ๆ กันเท่านั้น หากไกลออกไปหน่อยจะใช้รถจักรยานยนต์

๔. การออกหนังสือเชิญหรือสั่งความ เป็นการสื่อสารที่ชาวบ้านได้รับอิทธิพลจากทางราชการ มักใช้โดยแกนนำหมู่บ้าน การใช้หนังสือหรือเอกสารนี้มีแนวโน้มใช้กันมากขึ้น

๕. การติดประกาศ เป็นการสื่อสารที่เข้ามาในชุมชนพร้อม ๆ กับการใช้หนังสือเชิญประชุม และโดยปกติมักใช้ร่วมกันไปด้วย คือนอกจากจะเชิญประชุมถึงตัวแกนนำอาจนำเอกสารไปติดประกาศไว้ตามจุดรวมตัวในชุมชน เช่นวัด ตลาด ร้านน้ำชากาแฟ

๖. การใช้หอกระจายข่าว เกือบทุกชุมชนตลอดหลายยุคสมัยจะมีหอกระจายข่าว แต่มีเพียงบางชุมชน เช่น บ้านท่าเมรุ บ้านระตะ ที่ใช้อย่างสม่ำเสมอ และเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนได้ไว้อย่างมีส่วนร่วม ขณะชุมชนอื่น ๆ มักใช้เฉพาะการเรียกประชุม ชาวบ้านบางส่วนมีทัศนคติที่ไม่ดีนักต่อการใช้หอกระจายข่าวโดยให้เหตุผลว่า เสียงดังน่ารำคาญ

จากข้อมูลที่ได้มีข้อสังเกตที่น่าสนใจประการหนึ่งในเรื่องภูมิปัญญาการสื่อสาร คือลักษณะของการสื่อสารในอดีตนำมาซึ่งการรวมตัวกันของคนในชุมชน เช่นการตีเกราะ การตีกลอง ซึ่งทำให้ชาวบ้านต้องมารวมตัวกันรับรู้เรื่องราวโดยละเอียด นำไปสู่ความใกล้ชิดกันช่วยเหลือกัน ในขณะที่การสื่อสารที่มีอยู่อย่างหลากหลายวิธีในปัจจุบันนั้น ผู้รับสารสามารถรับข้อมูลทุกอย่างได้จากที่บ้านของตนเอง ไม่จำเป็นต้องออกมารวมตัวกันเหมือนในอดีต เช่นการออกหนังสือ การใช้หอกระจายข่าว หรือแม้แต่สื่อสมัยใหม่อื่น ๆ ซึ่งดูเหมือนยิ่งสื่อสารมากคนยิ่งห่างเหินกัน ซึ่งน่าจะมีผลทำให้ระดับความผูกพันและความสนิทสนมกันของคนในชุมชนในปัจจุบันไม่แนบแน่นเหมือนในอดีต

ผลการประเมินศักยภาพภูมิปัญญาและเครื่องมือสื่อสาร

ภูมิปัญญาการสื่อสารในอดีต

การตีเกราะ การตีกลองวัดท่าช้าง การเป่าตรุดให้สัญญาณ และการฝากข่าวไปกับคนขับเรือเมล์ วิธีการเหล่านี้ในบางกรณีเช่นการฝากข่าวกับเรือเมล์ย่อมหมดไปโดยปริยาย

ตามยุคสมัย สำหรับการตีเกราะ ตีกลอง และเป่าตุงที่หมดไปแล้วด้วยนั้น ในปัจจุบันก็ไม่มี ความจำเป็นที่จะต้องใช้โดยตรง เพราะมีสื่อใหม่ ๆ มาทดแทนได้ดีทั้งหอกระจายข่าว และ ระบบโทรศัพท์ต่าง ๆ อย่างไรก็ตามเนื่องจากการปกป้องชุมชนย่อมมีความเกี่ยวข้องกับการแสดง อัตลักษณ์ของชุมชน การแสดงถึงความภาคภูมิใจในตนของชุมชนอยู่ด้วย ดังนั้นหากจะมีการ นำสื่อเหล่านี้มาปรับใช้เป็น “ตัวประกอบ” ในกิจกรรมหรือกระบวนการสื่อสารแบบใหม่ ๆ ก็จะช่วยสร้างสีสันบรรยากาศที่ดีในกระบวนการปกป้องชุมชนที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ แม้ว่าสื่อ เหล่านี้จะต้องลดฐานะจาก “พระเอก” มาสู่ “ตัวประกอบก็ตาม”

ภูมิปัญญาและวิธีการสื่อสารในปัจจุบัน

ได้แก่การยิงปืนหรือจุดประทัดแจ้งเหตุคนตาย การตีกลองตีตะโพน การเดินเท้าบอก ความ การออกหนังสือเชิญหรือสั่งความ การติดประกาศ และการใช้หอกระจายข่าว

จะเห็นได้ว่าสื่อเหล่านี้ บางสื่อ เช่นการจุดประทัด ยิงปืน หรือตีกลองตีตะโพน เป็น เครื่องมือเพื่อปกป้องชุมชนโดยตรงอยู่แล้ว หากแต่เป็นการใช้เฉพาะกรณี ซึ่งถือว่ายังมีศักยภาพ ต่ำอยู่พอสมควร เพียงแต่หากจะปรับไปใช้ปกป้องคลองอยู่ตะเภา ก็จะเป็นไปในลักษณะ เดียวกับสื่อในอดีต ดังกล่าวข้างต้น คือจะไม่เหมาะกับการจะเป็นสื่อหลัก

สำหรับสื่อเอกสาร เช่นการติดประกาศนั้น เป็นวิธีการที่ค่อนข้างเป็นทางการ เป็น การสื่อสารด้วยภาษาเขียนซึ่งมีเอกลักษณ์ของตนเอง จึงยังมีศักยภาพสูง และสามารถเข้าร่วมไป กับสื่ออื่น ๆ ได้ดี เชื่อว่าจะเป็นเครื่องมือสื่อสารหลักสำหรับการปกป้องคลองอยู่ตะเภา หรือปกป้องชุมชนในมิติอื่น ๆ ได้ต่อไป

สื่ออีกชนิดที่น่าสนใจคือ หอกระจายข่าว ที่ปัจจุบันโดยรวมต้องถือว่ายังมีศักยภาพต่ำ มาก เพราะมีการใช้น้อย และไม่ค่อยมีการมีส่วนร่วมในการใช้ แต่หอกระจายข่าวโดยตัวมัน เองน่าจะมีศักยภาพสูง ที่น่าจะนำมาใช้มากยิ่งขึ้นในอนาคต

๑๒. สื่อพื้นบ้านในพื้นที่วิจัย

สื่อการแสดง

สื่อพื้นบ้านที่ปรากฏอยู่ในชุมชนริมฝั่งคลองอยู่ตะเภาในปัจจุบัน โดยเฉพาะที่เป็นสื่อสารแสดง ซึ่งอาจนำมาปรับใช้กับการสื่อสารเพื่อปกป้องคลองอยู่ตะเภาได้โดยตรง ซึ่งพบว่ามีอยู่ ๔ ชนิด ได้แก่

๑.เพลงเรือ ในอดีตเพลงเรือเป็นการร้องหยอกล้อเกี่ยวพาราสีกันระหว่างหนุ่มสาว การล้อเล่นสนุกสนาน และการดักเตือนสมาชิกชุมชนบางคนในทางอ้อมเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ชุมชนไม่ยอมรับ เป็นต้น

๒.ลิเกลาฮู เป็นการแสดงพื้นบ้านของชุมชนมุสลิมพบเพียงแห่งเดียวที่บ้านท่าโพธิ์ ในอดีตมักใช้แสดงในงานแต่งงาน บทร้องมีทั้งหยอกเย้าเกี่ยวพาราสีและแทรกการล้อเล่นปลุกฝังศีลธรรมไปด้วย

๓.โนราโรงครู โนราโรงครูเป็นโนราเก่าแก่ถือเป็นต้นแบบของโนรา โนราโรงครูใช้เพื่อการแก้บน กล่าวคือเมื่อใครบนบานอะไรไว้ให้สำเร็จตามที่ตนประสงค์ เมื่อได้ตามประสงค์แล้วต้องรับโนรามาแสดง ไม่เช่นนั้นจะเกิดอาเพศเจ็บป่วยแก่ตนหรือผู้ใกล้ชิด เรียกกันว่าการ “ถูกครูหมอโนรา” อีกจุดประสงค์ คือ เล่นบูชาบรรพบุรุษ ใช้สำหรับครอบครวที่มีบรรพบุรุษ เป็นโนรา หรือที่เรียกว่า “ตายายโนรา” หากไม่เล่นจะ “ถูก ครูหมอโนรา” ลงโทษเขาเช่นกัน แต่โดยส่วนใหญ่การบริโภคโนราโรงครูก็เพื่อแก้บนนั่นเอง

๔.หนังตะลุง หนังตะลุงเป็นสื่อพื้นบ้านเก่าแก่ที่ยังคงมีอยู่ แม้ปัจจุบันจะถูกสื่อบันเทิงสมัยใหม่แย่งความนิยมไปมากแล้ว ปัจจุบันคณะหนังตะลุงมีน้อย นายหนังตะลุงหลายคนแม้ยังมีชีวิตอยู่แต่ก็เลิกเล่นไปเพราะไม่ได้รับความนิยม ซึ่งนอกจากถูกแย่งควาเมนิยมไปจากสื่อสมัยใหม่แล้ว ยังมีสาเหตุจากการที่นายหนังตะลุงไม่สามารถปรับตัวให้ทันการเปลี่ยนแปลงของสังคม นายหนังตะลุงไม่ใช่ผู้รอบรู้โลกกว่าชาวบ้านอีกต่อไป ดังเกิดได้ว่าคณะหนังตะลุงที่ยังได้รับความนิยม นายหนังมักเป็นผู้มีการศึกษาค่อนข้างสูง ซึ่งสามารถสร้างสรรค์เนื้อหาได้เหมาะสมกับผู้ชมมากกว่านายหนังที่เป็นชาวบ้าน

สื่อประเพณีพิธีกรรม

นอกจากสื่อพื้นบ้านที่กล่าวถึงข้างต้นแล้วในพื้นที่จยังยมีสื่อพื้นบ้านที่เป็นสื่อประเพณี พิธีกรรมอยู่บ้าง โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อ ได้แก่

๑. ประเพณีไหว้ทวดหลักเมืองบ้านหัวถนน
๒. ประเพณีอัญเชิญเทวดา บ้านม่วงก้อง
๓. ประเพณีแข่งเรือบ้านชายคลอง

๑๓.กลุ่มและเครือข่ายกิจกรรม

กลุ่มกิจกรรมที่ปรากฏในชุมชนสามารถแบ่งได้ด้วยหลักเกณฑ์ที่แตกต่างกันดังนี้

แบ่งตามที่มาของการก่อตั้ง

- ๑.กลุ่มกิจกรรมที่ก่อตั้งโดยชุมชน ๒. กลุ่มกิจกรรมที่ก่อตั้งโดยรัฐ

แบ่งตามขอบเขตของกิจกรรม

- ๑.กลุ่มกิจกรรมภายในชุมชน ๒.กลุ่มกิจกรรมระหว่างชุมชน

แบ่งตามลักษณะของสมาชิกกลุ่ม

- ๑.กลุ่มกิจกรรมของแกนนำ ๒.กลุ่มกิจกรรมของแม่บ้าน
๓. กลุ่มกิจกรรมของเยาวชน ๔.กลุ่มกิจกรรมของผู้เฒ่าผู้แก่

แบ่งตามลักษณะภารกิจ

- ๑.กลุ่มกิจกรรมเฉพาะกิจ ๒.กลุ่มกิจกรรมถาวร

๑๔. ข้อเสนอในการเพิ่มศักยภาพชุมชนและกลุ่มกิจกรรมในการปกป้องคลองอยู่ ตะเภา

ข้อเสนอเพื่อเพิ่มศักยภาพสื่อพื้นบ้าน

ในภาพรวมต้องถือว่าศักยภาพของสื่อพื้นบ้านในการปกป้องคลองอยู่ตะเภายังมีอยู่ เพราะเป็นสื่อที่มีความบันเทิงแฝงอยู่ในตัวจึงยังคงได้รับความสนใจ และสามารถปรับเนื้อหาในการแสดงให้สื่อถึงการอนุรักษ์คลอง และที่ผ่านมาได้มีการกำกับอยู่บ้างแล้ว เพียงแต่ว่าจะหาโอกาสที่จะแสดงยังน้อยเกินไป อีกทั้งสื่อพื้นบ้านมีคุณลักษณะที่เป็นจุดแข็งคือเป็นสื่อที่ใกล้ชิดชุมชน ไม่มีลักษณะของการสื่อสารเชิงอำนาจหรือครอบงำผู้รับสาร

อย่างไรก็ตามต้องยอมรับความเป็นจริงประการหนึ่งที่เกิดขึ้นกับสื่อพื้นบ้านคือ สื่อพื้นบ้านในชุมชนคลองอยู่ตะเภา กำลังอยู่ในช่วงของการปรับตัวอย่างรุนแรง เพื่อให้อยู่รอดท่ามกลางสื่อบันเทิงอื่นๆที่รุมเร้าเข้ามา ผู้ที่เคยบริโภคสื่อพื้นบ้านอย่างเหนียวแน่นในอดีต ปัจจุบันกลายเป็นคนชราในชุมชนที่ไม่ค่อยมีบทบาทมากนักเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่นๆ ขณะที่กลุ่มหนุ่มสาวมองสื่อพื้นบ้านว่าเป็นสื่อโบราณ อืดอาด การแสดงไม่สนุกไม่เข้าใจเหมือนสื่อโทรทัศน์หรือวิทยุ ดังนั้นการดิ้นรนของสื่อพื้นบ้านนอกจากปรับเนื้อหาการแสดงให้ทันสมัยมากขึ้นแล้ว ยังเป็นการดิ้นรนที่จะสร้างกลุ่มผู้บริโภครุ่นใหม่ๆขึ้นมาทดแทนรุ่นเก่าที่ลดน้อยถอยลงไปเรื่อยๆ

กล่าวโดยสรุปคือ การอยู่ในช่วงของการปรับตัวของสื่อพื้นบ้านในชุมชนคลองอยู่ตะเภา ได้เกิดข้อสังเกตที่จะต้องติดตามและนำขบคิดอยู่หลายประการ เช่น

๑. ควรปรับเปลี่ยนบทบาทของสื่อพื้นบ้านจากสื่อเพื่อการบันเทิงไปสู่การแสดงตัวในฐานะสื่อเพื่อการอนุรักษ์อย่างเต็มรูปแบบ ดีหรือไม่ อย่างไร เพราะในที่สุดแล้วการแข่งขันเป็นสื่อเพื่อขายความบันเทิงของสื่อพื้นบ้านคงต้านทานสื่อสมัยใหม่ได้ยาก

๒. การฝากความหวังไว้กับสื่อพื้นบ้านเพื่อเป็นสื่อหน้า หรือซูโงะ ในการเผยแพร่ หรือสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์คลองอยู่ตะนา จะประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดในช่วงระยะเวลานี้ ที่สื่อพื้นบ้านเองยังอยู่ในช่วงของการปรับตัวและกำลังดิ้นรนอย่างเต็มที่เพื่อรักษาพื้นที่ของตนเองในชุมชน สร้างผู้ประกอบการทั้งผู้สืบทอดเลือดใหม่

การจะนำสื่อพื้นบ้านมาปรับใช้กับการปกป้องคลองอยู่ตะนาจึงเป็นทั้งให้สื่อพื้นบ้านช่วยปกป้องคลองอยู่ตะนา และให้คลองอยู่ตะนาช่วยปกป้องสื่อพื้นบ้านไปด้วยเช่นกัน ซึ่งน่าจะมีแนวทางดังนี้

๑. ถ่ายทอดสู่เยาวชน ผ่านโรงเรียนในชุมชน หรือกลุ่มกิจกรรมของเยาวชน

๒. ปรับเนื้อหาให้ทันสมัย เข้ากับเหตุการณ์ เช่น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ปัญหาสังคมต่าง ๆ

๓. เปลี่ยนวาระโอกาสในการแสดง เช่น เล่นในงานรณรงค์ปัญหายาเสพติด ปัญหาเอดส์ นอก

จากที่เคยแสดงตามงานประเพณีทั่วไป

๔. เชื่อมต่อกับสื่ออื่น ๆ โดยเฉพาะสื่อมวลชน

ข้อเสนอเพื่อเพิ่มศักยภาพชุมชนโดยรวม

องค์ประกอบที่ทำให้ชุมชนมีศักยภาพ

๑. ปัจจัยภายใน ได้แก่ การมีผู้นำที่เข้มแข็งและเป็นคนที่มีแนวคิดก้าวหน้า ค่อนข้างมีการศึกษา มีแกนนำหลายคน คนส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน ไม่มีความขัดแย้งทางการเมืองภายในชุมชน เป็นชุมชนที่คนทุกกลุ่มต่างมีส่วนร่วมกันอย่างดีในการทำกิจกรรมต่าง ๆ มีกลุ่มกิจกรรมเข้มแข็ง มีกระบวนการสื่อสารที่ทุกกลุ่มมีโอกาสร่วมกันสื่อสาร ชุมชนเหล่านี้ได้แก่ บ้านระตะ บ้านท่าเมรุ บ้านม่วงก้อง บ้านหัวถนน บ้านท่าโพธิ์ ขณะที่ชุมชนอื่นที่มีองค์ประกอบเหล่านี้ไม่สมบูรณ์ ศักยภาพก็จะลดลงไป

๒. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ชุมชนที่ มีความสัมพันธ์กับกลุ่มองค์กรภายนอกหรือทำกิจกรรมร่วมกับองค์กรเหล่านั้น เช่น บ้านระตะ บ้าน ม่วงก้อง บ้านหัวถนน ที่ทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มไก่

เดือน และ บ้านท่าเมรุที่ทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มเครือข่ายประมงพื้นบ้านลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตอนล่าง

องค์ประกอบที่ทำให้มีความพร้อมเข้าร่วมปกป้องคลองอุตะเกา

๑. ปัจจัยภายใน คือการที่คนในชุมชนมีอาชีพเหมือน ๆ กันทำให้มีเวลาว่างตรงกัน เช่น ทำสวนยางเหมือน ๆ กัน ซึ่งมีอยู่หลายชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นเพราะปัจจัยที่ชุมชนมีผลประโยชน์จากคลองเช่นชุมชนคลองรำใช้น้ำคลองทำประปาหมู่บ้าน และม่วงกึ่ง มีการเลี้ยงปลากันมาก แต่ก็ต้องเน้นว่าต้องเป็นชุมชนที่มีศักยภาพดีเป็นปัจจัยพื้นฐานอยู่ก่อนแล้ว หากไม่มีศักยภาพ ถึงแม้จะมีเวลาตรงกัน หรือมีประโยชน์จากคลองก็จะขาดความพร้อม ในด้านตรงข้ามกันแม้ชุมชนจะมีศักยภาพสูง เช่นชุมชนระตะ แต่เมื่อไม่ได้ใช้ประโยชน์จากคลอง ก็ทำให้ความพร้อมเข้าร่วมปกป้องคลองลดต่ำลง

๒. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ชุมชนที่มีปัญหาจากน้ำเสียเพราะโรงงานค่อนข้างมากโดยชุมชนรู้ว่าโรงงานใดก่อปัญหา เช่นบ้านหัวถนน บ้านท่าโพธิ์ บ้านแม่น้ำ ซึ่งอยู่ในเขตที่ใกล้โรงงานมาก เมื่อเกิดปัญหาขึ้นชุมชนก็เรียกร้องต่อผู้ก่อปัญหาได้ง่ายเพราะรู้ว่าใครเป็นคนทำ ปัจจัยภายนอกนี้มีผลน้อยลงต่อบ้านม่วงกึ่ง และบ้านชายคลองที่อยู่กลางน้ำห่างโรงงานไประยะหนึ่งซึ่งน้ำเสียจากโรงงานจะเจือจางลงบ้าง แต่บ้านม่วงกึ่งจะไม่มีการจัดกิจกรรมนอกเหนือจากทอดทรายที่ก่อปัญหาให้ชุมชน ในส่วนชุมชนบางหัก และชุมชนปลายน้ำอื่นๆ จะมีปัญหาจากน้ำเสียมากเช่นกัน ทั้งจากน้ำเสียของโรงงาน และน้ำเสียจากเมือง แต่เนื่องจากชุมชนไม่ค่อยมีศักยภาพเป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นบ้านท่าเมรุ และชุมชนไม่รู้ว่าใครบ้างที่ร่วมก่อปัญหา การเข้าร่วมเพราะปัจจัยนี้จึงมีน้อย

ข้อเสนอการเพิ่มบทบาทและศักยภาพระดับระหว่างชุมชนในการเข้าร่วมกิจกรรมปกป้องคลองอุตะเกา

๑. การประชุมประจำเดือนที่เข้มแข็งและมีผลต่อการพัฒนาหมู่บ้านของบ้านม่วงกึ่งจะเป็นตัวอย่างให้กับชุมชนที่ไม่มีการประชุมประจำเดือนอย่างบ้านท่าช้าง เพื่อได้เรียนรู้ว่าการมีประชุมประจำเดือนเช่นบ้านม่วงกึ่งนั้นมีข้อดีอย่างไร จะทำได้อย่างไร

๒. การมีกลุ่มกิจกรรมภายในหลากหลายอย่างบ้านระตะ ทำได้อย่างไร ดำเนินการกันอย่างไร จะเป็นบทเรียนให้ชุมชนอื่น ๆ

๓. การใช้ประโยชน์จากหอกระจายข่าวอย่างมีส่วนร่วม เช่นบ้านท่าเมรุ และบ้านระตะจะเป็น
ฐานให้ชุมชนอื่น ๆ จะได้เรียนรู้ว่าการใช้ประโยชน์จากหอกระจายข่าว

๔. นอกจากนี้ยังมีประสบการณ์อื่น ๆ ของชุมชนอีกมาที่นำมาใช้ต่อได้ เช่น การกำหนดเขต
อนุรักษ์ปลาของบ้านหัวถนน การเลี้ยงปลาของบ้านม่วงก้อง การร่วมกันลอกผักตบชวาของบ้านบาง
กล้า เป็นต้น

๑๕. การใช้กระบวนการสื่อสารให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสาร

บริบทที่ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลและเรียนรู้ข่าวสารของชุมชนบริเวณคลองอู่
ตะเภา

จากการลงพื้นที่ ดังเขต วิเคราะห์ ปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการสื่อสาร แลกเปลี่ยน ข้อมูลกัน
ของชุมชน ทั้งโดยผ่านการจัดกิจกรรมโดยชุมชนเอง กิจกรรมที่เกิดขึ้นโดยนักวิจัย กิจกรรมที่เกิดตาม
ประเพณี และการสื่อสารในชีวิตประจำวัน พบว่าบริบทแวดล้อมที่ช่วยสนับสนุนให้การสื่อสาร แลก
เปลี่ยนข้อมูล หรือนำให้ชุมชนมาสื่อสารกัน สามารถอธิบายได้ด้วยหลักการ 5W 1H ดังนี้

Who หรือใคร ที่ทำหน้าที่ในการสื่อสาร ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร who ในการสื่อสารของชุม
ชนบริเวณคลองอู่ตะเภา มีหลายประเภท อาทิ สมาชิกในชุมชนเอง แกนนำชุมชน กลุ่มกิจกรรม
ในชุมชน เครือข่ายจากภายนอกชุมชน ราชการ หน่วยงานภายนอก นักวิจัย สื่อมวลชน องค์
กรธุรกิจ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับชุมชน แต่ who ซึ่งมีบทบาทสูงในการทำให้เกิดการแลก
เปลี่ยนข้อมูลของชุมชนคือ who ที่เป็นแกนนำ

กล่าวเปรียบเทียบกับอีกนัยหนึ่งก็คือ หากนักข่าวเขียนโดยไม่รายงานว่า who ในข่าวคือใคร ข่าว
นั้น บรรณาธิการคงนำลงตะกร้า หรือแม้ว่าจะรายงานว่า who คนนั้นเป็นใคร แต่หากเป็น
who ที่ไม่น่าสนใจเป็นบุคคลผู้ซึ่งไม่เป็นที่รู้จัก รายงานข่าวชิ้นนั้นก็คงลงตะกร้าเช่นกัน who
ในการสื่อสารข่าวของชุมชนคลองอู่ตะเภาเป็นในทำนองเดียวกัน หาก who ที่จะสื่อสารไม่ว่าจะ
ในฐานะผู้ส่งหรือผู้รับสาร เป็นแกนนำอยู่ในชุมชน นักวิจัยมีประสบการณ์ว่า การสื่อสารครั้ง
นั้นๆ เรื่องนั้นๆ จะน่าสนใจเป็นพิเศษเหนือกว่า การส่งสารโดย who อื่นๆ แม้แต่การลงพื้นที่
เพื่อเก็บข้อมูลของนักวิจัยก็จำเป็นต้องอาศัย who ที่เป็นแกนนำในการชักชวนชาวบ้านให้เข้า
ร่วม หรือให้ข้อมูลแก่นักวิจัย

ดังนั้นหากต้องการให้การสื่อสารข่าวสาร เรื่องราวใดๆ เกิดผลส่งสะท้อนไปยังสมาชิกในชุมชน บริบทของการสื่อสารครั้งนั้น จำเป็นต้องมี who ประเภทแกนนำเข้ามามีส่วนร่วมด้วย จึงจะก่อให้เกิดแรงหนุนในการสื่อสารแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูล

what หรืออะไร หมายถึงหัวเรื่อง ประเด็นที่กำหนดไว้ในการสื่อสาร ซึ่งหัวเรื่องหรือประเด็นที่นำไปสู่การสื่อสาร แลกเปลี่ยนข้อมูลมีมากมาย อาทิ คำสั่งจากราชการ งานบุญ งานประเพณี เรื่องราวการทำมาหากิน หาก what หรือประเด็นในข่าวไม่น่าสนใจ ชาวชนนั้นก็จะไม่ได้รับเลือกให้ตีพิมพ์ หรืออาจตีพิมพ์เป็นข่าวสั้นๆ กรอบเล็กๆซึ่งจะถูกอ่านไปอย่างผ่านไปๆ ในกรณีเดียวกันหาก what ที่จะสื่อสารไม่น่าสนใจ ก็จะไม่เกิดการพูดคุยสื่อสารกัน เช่นกัน จากการศึกษา สังเกตสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนทำให้ได้ข้อสังเกตว่า what ที่เกี่ยวข้องเรื่องปากท้อง การทำมาหากิน ชีวิตประจำวันจะได้รับความสนใจมากกว่า what ประเภทอื่นๆ ปรากฏการณ์ที่ชัดเจน อาทิ ในการประชุมหมู่บ้านหากมีวาระเรื่องการทำมาหากิน เรื่องที่เป็นประโยชน์ เช่นการจัดสรรเงินกองทุนหมู่บ้าน ทุกบ้านจะส่งตัวแทนมาเข้าประชุม บางบ้านก็จะมาทั้งครอบครัว แต่หากเป็นวาระทั่วไป เช่น การจัดงาน การรับฟังนโยบายของทางอำเภอ ความสนใจเข้าร่วมก็จะน้อย

ดังนั้นหากต้องการให้การสื่อสารที่จะจัดขึ้นมีผลกระทบด้านความสนใจของชุมชนอย่างทั่วถึง ต้องบริหารประเด็นการสื่อสารให้เป็น what ที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องราวการทำมาหากิน ผลประโยชน์ที่จะตกแก่ชุมชนหรือชาวบ้านแต่ละคน

when หรือเมื่อไร เป็นอีกบริบทหนึ่งซึ่งต้องให้ความสนใจ หากบริบทในประเด็น when ไม่เหมาะสม การพบเจอเพื่อสื่อสารกันก็จะเป็นไปได้ยาก บริบท when แบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ when ในเหตุการณ์ปกติ และ when ในกรณีฉุกเฉินเร่งด่วน หากเป็นในกรณีหลังคือเกิดเหตุการณ์พิเศษขึ้น หรือเป็นเรื่องเกิดใหม่แปลก ไม่เคยมีมาก่อน จะเป็นแรงหนุนให้ชุมชนมาสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลกันได้ไม่ยาก ในกรณีเหตุการณ์ปกติ when ที่เหมาะสมจะต้องยึดหลัก ความสะดวกของผู้ที่เราประสงค์จะให้เข้าร่วมสื่อสารเป็นหลัก โดยมีข้อสังเกตดังนี้

ชุมชนคลองอยู่ตะเภา ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำสวนยาง งานจะเริ่มราว ตี ๑ และมาเก็บน้ำยางเสร็จสิ้นราว ๔ โมงเช้า หลังจากนั้นจะเป็นเวลาพักผ่อนของชาวสวนยาง ช่วงเวลาที่พอ

จะจัดกิจกรรม หรือทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลอย่างเป็นกลุ่มก้อนได้ คือช่วงบ่าย บรรยายในเรื่อง when นี้ถือว่ามีความสำคัญไม่น้อยไปกว่า องค์ประกอบอื่นๆ เคยมีหน่วยงานราชการสั่งการให้ผู้ใหญ่บ้านเกณฑ์ชาวบ้านมาประชุมเวลา ๘.๓๐-๑๖.๐๐ น. ปรากฏว่าแทบจะไม่มีชาวบ้านมาเข้าประชุม เพราะไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต หากเป็นชุมชนที่มีความแตกต่างกันในด้านอาชีพการกำหนดช่วงเวลาให้ชุมชนมาพบปะกันจะมีเงื่อนไขมากขึ้น

where หรือที่ไหน หมายถึงสถานที่ในการพบปะ where ที่ก่อให้เกิดบรรยากาศผ่อนคลายเป็นบริบทที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลอย่างมีส่วนร่วมได้ ส่วนใหญ่ชุมชนจะใช้ where ซึ่งเป็นพื้นที่ภายในชุมชนของตนเองในการสื่อสาร ทั้งในระหว่างการทำมาหากิน การพบเจอกันในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่นไปรับ/ส่งลูกที่โรงเรียน นำน้าอย่างพาราไปขาย หรือพบเจอกันที่ร้านค้า ร้านน้ำชาในหมู่บ้าน เมื่อต้องเดินทางออกมาสื่อสารนอกเขตพื้นที่ที่คุ้นเคยมักจะมีปัญหาเรื่องความไม่กล้าแสดงออก where ที่เป็นทางการมากๆ ชุมชนจะบ่งรู้สึกขัดเจ็บ รู้สึกไม่ใช่เจ้าของพื้นที่การกำหนด where จึงควรให้ชุมชนเป็นผู้ร่วมกำหนด

why หรือ ทำไม/เหตุผล หากสามารถชี้ให้เห็นบริบทในด้านเหตุผลความจำเป็นในการสื่อสารไปในประเด็นปัญหาที่ใกล้ตัว หากไม่รับรู้จะนำความเสียหายมาให้ จะทำให้ชุมชนเกิดความกระตือรือร้นในการแลกเปลี่ยนข้อมูลกันมากขึ้น โดยจะต้องพยายามชี้เหตุผลว่าเป็นเรื่องของทุกคน

how หรืออย่างไร ในบริบทนี้ พบว่าการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร โดยที่ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ไม่เคร่งเครียด บรรยากาศสบายๆ ไม่มีเจ้าหน้าที่ทางการที่จะให้คุณให้โทษมาร่วมอยู่ด้วย และไม่ใช้ระยะเวลาอันยาวนานเกินไป เป็นบริบทที่ช่วยสนับสนุนให้เกิดการสื่อสารของชุมชนบริเวณคลองอยู่ตะเภา

กล่าวโดยสรุป การเข้าใจบริบทที่จะก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน หรือสร้างความสนใจร่วมกันของชุมชนเป็นเรื่องสำคัญที่จะนำไปสู่ความสำเร็จของการชักชวน จูงใจให้ชุมชนบริเวณคลองอยู่ตะเภาได้ร่วมสื่อสารกัน อันจะนำไปสู่การร่วมมือกันต่อไป

ช่วงพัฒนาการของลักษณะการสื่อสารของชุมชน ในประเด็นการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับ คลองอู่ตะเภา

เพื่อสร้างความเข้าใจในแนวพัฒนาการของการสื่อสารเกี่ยวกับคลองอู่ตะเภาของชุมชนซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการให้มุมมองว่าทุกอย่างย่อมมีที่มาที่ไป และทุกช่วงตอนเราย่อมสามารถสรุปเป็นบทเรียนมาใช้ในการตั้งต้นใหม่เพื่อแก้ปัญหาของปัจจุบัน พร้อมทั้งเดินทางไปสู่อนาคตอย่างมีความหวัง และมีเป้าหมาย ซึ่งเราอาจสามารถสรุปพัฒนาการสื่อสารดังกล่าวได้เป็น ๔ ช่วงดังนี้

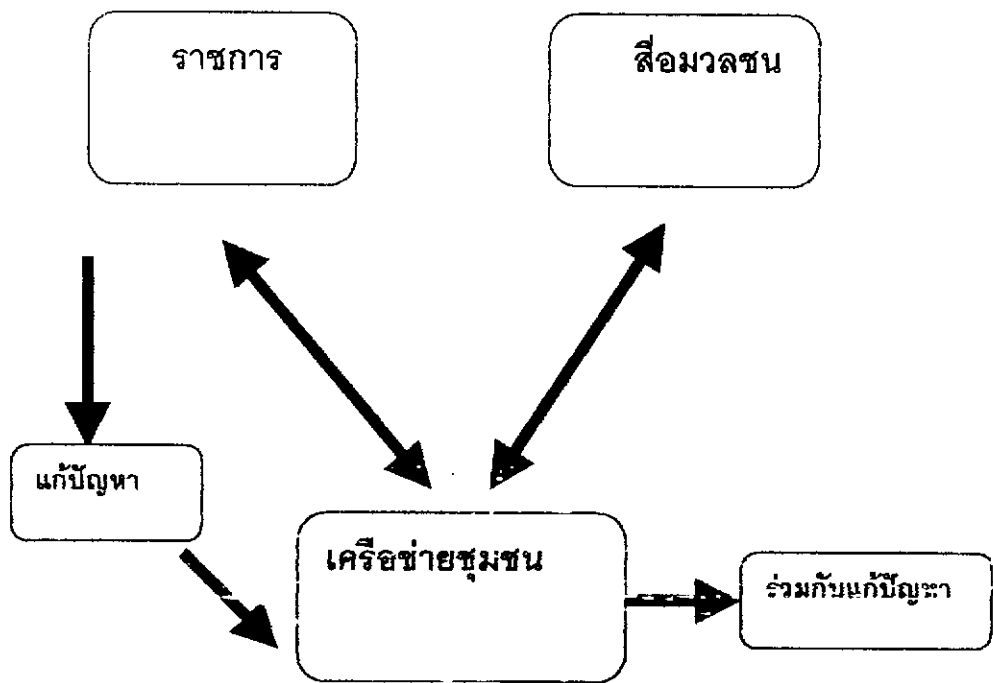
๑. ช่วงแห่งความมั่งคั่งงาม เนื่องมาจากในอดีตสารจากคลองมีลักษณะของความดีงาม ความชื่นชม ไม่ใช่ลักษณะสภาพปัญหา เมื่อชุมชนรับสารแล้วก็เพียงแต่รับรู้เนื้อหาสารนั้น ชื่นชม หรือส่งต่อสารนั้นไปสู่ผู้อื่นต่อไป แม้มีเนื้อหาที่ว่าด้วยปัญหา เช่น น้ำท่วม ผู้รับสารก็เพียงแต่เตรียมรับมือกับสถานการณ์และปล่อยให้เวลาเป็นตัวคลี่คลายปัญหาไปเอง

๒. ช่วงแห่งสภาพปัญหา แต่ต่อมาเนื่องจากเนื้อหาที่ได้รับล้วนแล้วแต่เป็นสภาพปัญหา ชุมชนเมื่อรับรู้สารจากคลองก็ไม่อาจนิ่งเฉย การสื่อสารกันภายในชุมชนมีความหมายเพียงแค่สร้างการรับรู้ร่วมกันไม่สามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาได้ จึงพยายามสื่อสารไปตามช่องที่คาดว่าจะแก้ปัญหาได้ เช่น หน่วยงานราชการ หรือสื่อมวลชน

๓. ช่วงแห่งความเฉยเมย เนื่องจากการสื่อสารเพื่อแก้สภาพปัญหาของชุมชน ไม่ว่าจะพยายามแก้ด้วยตัวเอง ทั้งพาหน่วยงานราชการ หรือใช้ช่องทางสื่อมวลชน ต่างล้วนไม่ประสบความสำเร็จดังที่ควรจะเป็น เมื่อเป็นเช่นนี้บ่อยครั้ง ชุมชนส่วนใหญ่ก็เริ่มเบื่อหน่ายเฉยเมยต่อปัญหาคลอง และยอมรับว่าปัญหาคลองคงจะแก้ไม่ได้ เป็นเรื่องที่ต้องยอมแพ้หรือละทิ้งไป

๔. ช่วงแห่งความหวังใหม่ ในปัจจุบันกระแสเรื่องสังคมเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ เรื่องภูมิปัญญาพื้นบ้าน และศักดิ์ศรีของท้องถิ่น เป็นสิ่งที่ถูกอ้างถึงอย่างกว้างขวาง ซึ่งน่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งในการช่วยจุดประกายความหวังของชุมชนขึ้นมาอีกครั้งว่าปัญหาคลองอู่ตะเภาควรจะได้รับการแก้ไข และมีความเป็นไปได้ที่จะมีหน่วยงานอื่นยื่นมือเข้ามาช่วยด้วย

โมเดลแสดงการที่ชุมชนร่วมกันเป็นเครือข่ายซึ่งเชื่อว่าจะสามารถสื่อสารเพื่อปกป้องชุมชนได้
อย่างมีประสิทธิภาพขึ้นทุกช่องทาง

๑๖. แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพการสื่อสารและสร้างเครือข่ายเพื่อปกป้อง
คลองอุตะเกา

ในการเสริมศักยภาพการสื่อสารในระดับระหว่างชุมชน เพื่อสร้างเครือข่ายเพื่อปกป้องคลองอุตะเกานั้น นักวิจัยเห็นว่าจำเป็นต้องพิจารณาและให้ความสำคัญกับการเสริมศักยภาพองค์ประกอบแต่ละองค์ประกอบในกระบวนการสื่อสารเพื่อให้สามารถทำหน้าที่ได้อย่างแข็งแกร่ง ไม่เป็นอุปสรรคต่อการสื่อสารให้เกิดประสิทธิภาพโดยเฉพาะในประเด็นเพื่อการปกป้องดูแลคลองอุตะเกา

องค์ประกอบของการสื่อสารได้แก่ ผู้ส่งสาร ตัวสาร ช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสาร ซึ่งแต่ละองค์ประกอบล้วนมีความสำคัญต่อสัมฤทธิ์ผลของการสื่อสารทั้งสิ้น ในการเสริมสร้างศักยภาพการสื่อสารจึงจำเป็นต้องเสริมศักยภาพแต่ละองค์ประกอบข้อเสนอดังต่อไปนี้เกิดจากการที่ผู้วิจัยพิจารณาและสรุปจากข้อมูลการสื่อสารทั้งระดับชุมชน ระดับระหว่างชุมชน ทั้งในอดีตและปัจจุบัน รวมทั้งพิจารณาจากกลุ่มบุคคล กลุ่มกิจกรรมและผู้เกี่ยวข้องต่าง ๆ โดยมีข้อเสนอดังนี้

การเสริมสร้างศักยภาพของผู้ส่งสาร

๑. การเปิดโอกาสให้ได้มีโอกาสใช้เครื่องมือสื่อสารอย่างเท่าเทียมกัน
๒. ผู้ส่งสารควรได้รับการฝึกฝนเพิ่มทักษะด้านการสื่อสาร
๓. การให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่ผู้ส่งสาร เนื่องจากพบว่าผู้ส่งสารยังขาดความรู้ ความเข้าใจ และความกระตือรือร้นในการสื่อสารเรื่องราวเกี่ยวกับคลองอุตตะนา
๔. การสร้างความยอมรับในตัวผู้ส่งสาร

การเสริมสร้างศักยภาพของผู้รับสาร

๑. การเพิ่มโอกาสการได้รับสารอย่างทั่วถึง
๒. การสื่อสารในประเด็นคลองอุตตะนาควรจะต้องคำนึงถึงผู้รับสารที่รอบด้านกว่าพิจารณาเพียงแค่สมาชิกในชุมชน

การเสริมสร้างศักยภาพของตัวสาร

๑. ปรับเนื้อหาสารให้เข้าใจง่าย เป็นรูปธรรม ไม่ใช้ภาษาที่เป็นวิชาการเข้าใจยาก
๒. เนื้อหาสารที่จะนำมาสื่อสารควรจะเป็นสารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ผลประโยชน์ส่วนได้ส่วนเสียที่จะบังเกิดกับสมาชิกในชุมชนอย่างชัดเจน
๓. เนื้อสารควรจะมีการนำเสนอ รวบรวมเป็นหลักฐานอย่างชัดเจน เพื่อการศึกษาค้นคว้าหรือตรวจสอบติดตามในภายหลัง

การเสริมสร้างศักยภาพของสื่อ/ช่องทางการสื่อสาร

๑. การใช้สื่อในชุมชนที่มีอยู่แล้วให้เต็มประสิทธิภาพมากขึ้น อาทิ หอกระจายข่าว
๒. การเพิ่มช่องทางการสื่อสาร วาระโอกาสในการสื่อสารให้มากขึ้น
๓. เพิ่มช่องทางของการสื่อสารระหว่างชุมชน
๔. การเพิ่มบทบาทของสื่อบุคคล
๕. การปรับตัวของสื่อพื้นบ้านเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ในฐานะสื่อของชุมชน และเพื่อให้เป็นช่องทางการสื่อสารเพื่อการอนุรักษ์คลองช่องทางหนึ่ง

๑๗. กลยุทธ์และกิจกรรมที่เหมาะสมในการเสริมกระบวนการให้ชุมชนสร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อสะท้อนข้อมูล สภาพปัญหาของชุมชนบริเวณคลองอู่ตะเภา

คงไม่ผิดนักหากจะสรุปว่าปัญหาของคลองอู่ตะเภาอยู่ในภาวะวิกฤติ มีความซับซ้อน เกี่ยวข้องกับผู้คน ชุมชน เมือง และพื้นที่จำนวนมากนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุทธศาสตร์ที่สามารถแก้ปัญหาได้ หากมองว่ากระบวนการสื่อสารเป็นมรรควิธีในการแก้ปัญหา ก็อาจกล่าวได้ว่า นอกจากต้องคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับคลองทั้งในเชิงคุณคือการใช้ประโยชน์ และในเชิงโทษคือสภาพปัญหา ยังต้องมีกลยุทธ์ที่จะเสริมศักยภาพการสื่อสารของฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อร่วมกันปกป้องคลองอู่ตะเภาให้เป็นผล ซึ่งกลยุทธ์ทั้งหลายน่าจะมีลักษณะร่วมกันดังนี้

๑. ใช้ชุมชนเป็นตัวตั้ง หมายถึง ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะในระดับอาจสามารถที่จะขาดองค์ประกอบของผู้มีส่วนได้เสียอื่น ๆ ไปบ้างแต่จะขาดชุมชนไม่ได้ เพราะชุมชนเป็นประตูไปสู่ความสำเร็จ
๒. เปิดให้ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่าย (ผู้มีส่วนได้เสียเหล่านี้อย่างน้อยก็ต้องให้ครอบคลุมกลุ่มที่ร่วมเสนอความเห็นในเวทีระหว่างชุมชนดังที่เสนอข้างต้น) เข้าร่วมได้อย่างหลากหลาย หมายถึง การเปิดกว้างและยอมรับการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย
๓. ต้องสามารถสร้างข้อมูลความรู้ เพื่อเผยแพร่ต่อสาธารณะได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นข้อมูลที่น่าเชื่อถือ มีหลักฐานอ้างอิงที่มาที่ไป
๔. มีความเป็นรูปธรรม สามารถเข้าใจได้ง่าย สื่อสารง่าย เพื่อเป็นประตูใจเข้าสู่ความซับซ้อนของปัญหา
๕. มีลักษณะสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน ไม่ใช่ชุมชนต้องเสียสละไม่รู้จักรับ แต่ควรให้ ชุมชนรู้สึกว่ามีคุณประโยชน์สำหรับตนเองด้วย
๖. เลี่ยงการก่อความขัดแย้ง เน้นเคลื่อนไหวด้วยความรู้เป็นหลัก
๗. ระดับของกิจกรรมมีทั้งระดับชุมชนและระดับระหว่างชุมชน
๘. ประยุกต์ใช้สื่อพื้นบ้าน สื่อบุคคล และสื่ออื่น ๆ อย่างหลากหลาย

กลยุทธ์ถอยหลังเข้าคลอง

ความหมายของกลยุทธ์นี้ก็คือการนำคนกลับสู่คลอง สร้างกิจกรรมที่ก่อความผูกพันระหว่างคนกับคลองมากขึ้น ดังที่ได้เสนอเนื้อหาเป็นตัวอย่างไว้ในเครือข่ายเชิงประเด็น เมื่อคนกลับสู่คลองก็จะ

ได้สารจากคลองกลับมามากมาย ภาพและเรื่องราวของคลองเพิ่มระดับเพิ่มพื้นที่ขึ้นในกระบวนการจัด.....
ได้หมายรู้ของผู้คนเหมือนดังเช่นที่เคยเป็นในอดีต และเนื้อสารเหล่านี้ย่อมแพร่ขยายจากบุคคลหนึ่งสู่
บุคคลหนึ่ง จากกลุ่มไปสู่กลุ่ม จากชุมชนสู่ชุมชน ปรากฏอยู่ในวงสนทนา ตามร้านกาแฟ ในวงเหล้า ใน
ที่ประชุมหมู่บ้าน และถูกส่งผ่านไปสู่การรับรู้ของสื่อมวลชน ของหน่วยงานราชการ หรือผู้มีส่วนได้เสีย
ทั้งหลายในที่สุด

ในการเคลื่อนผ่านของสารจากคลองโดยอาศัยกระบวนการสื่อสาร ไปสู่พื้นที่การสื่อสารทุก
ระดับ ย่อมต้องอาศัยทั้งสื่อบุคคล สื่อพื้นบ้าน สื่อชุมชน สื่อทางการ ฯลฯ เป็นเส้นทางเดินไป และข้อ
มูลเหล่านี้ก็จะสร้างผลย้อนกลับป้อนสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายปกป้องคลองสู่ตะกอนในที่สุด

ตัวอย่างเครือข่ายที่น่าสนใจสำหรับจะริเริ่มกิจกรรมปกป้องคลองสู่ตะกอน ในความคิดเห็นของ
นักวิจัย ได้แก่

เครือข่ายรักษนกฟังก่า

นกฟังก่าเป็นนกกินปลาที่มีอยู่โดยทั่วไปตลอดสายน้ำ มีสีส้มสวยงาม ทำรังอยู่ตามตลิ่งคลองสู่
ตะกอนโดยการขุดดินเป็นรูในแนววนวนลึกประมาณ ๒๐ ซม. เหตุผลที่ทำให้นกฟังก่าเหมาะสมที่จะถูก
เป็นกำหนดเป็นแนวความสนใจเพื่อกระตุ้นเครือข่ายขึ้นคือ

- ๑.เป็นนกสวยงาม สามารถใช้นกเป็นสัญลักษณ์อันจะเป็นสิ่งดึงดูดใจผู้คน หรือสื่อมวลชนให้
หันมาสนใจได้ง่าย
- ๒.มีอยู่ตลอดสายน้ำ ทำให้เครือข่ายรักษนกฟังก่าสามารถทำกิจกรรมได้ตลอดสายน้ำ
- ๓.การเป็นนกกินปลา ซึ่งจะเกี่ยวพันกับความสมบูรณ์ของปลาในคลอง ความสะอาดของน้ำ
เป็นทำให้นกฟังก่ากลายเป็นดัชนีบ่งชี้ปัญหาคุณภาพน้ำในคลองได้จับต้องได้
- ๔.เป็นนกขุดรูทำรังตามริมตลิ่ง ดังนั้นหากจะอนุรักษ์นกฟังก่าก็ต้องรักษาตลิ่ง การรักษาตลิ่ง
จะรักษาป่าริมคลองไว้ได้ด้วย ซึ่งน่าจะส่งผลไปถึงแนวคิดและวิธีการจัดการปัญหาการทำ
เหมืองตลิ่งทราย และปัญหาการขุดลอกคลองได้

กลุ่มบุคคลที่น่าจะเป็นกลุ่มแกนในการทำกิจกรรมรักษนกฟังก่าก็คือเยาวชน หรืออาจกล่าวได้
ว่าแท้ที่จริงเครือข่ายรักษนกฟังก่าก็คือเครือข่ายเยาวชนนั่นเอง โดยที่เครือข่ายนี้สามารถดึงกลุ่มต่าง ๆ
เข้าร่วมได้อย่างหลากหลาย เช่น สื่อมวลชนสามารถทำข่าวหรือรายงานเกี่ยวกับกิจกรรมเยาวชนรักษนก
ฟังก่าได้ ซึ่งเป็นประเด็นที่ทำเป็นข่าวได้ง่าย หน่วยธุรกิจอาจมีส่วนร่วมในการสนับสนุนด้วยการ

บริจาคเงิน ซึ่งจะเป็นช่องทางนำไปสู่การสื่อสารให้หน่วยธุรกิจเข้าร่วมปกป้องคลองอุตะภาได้ หน่วยราชการสามารถทำหน้าที่สนับสนุนเครื่องมือบุคลากร โดยเฉพาะหน่วยที่มีความรู้หรือมีหน้าที่ด้านการอนุรักษ์นก หน่วยปกครองท้องถิ่นสามารถยื่นมือเข้ามาสนับสนุนในแง่การออกกฎระเบียบและนโยบาย หน่วยวิชาการ สถาบันการศึกษา สามารถสนับสนุนความรู้ หรือเข้าร่วม ในการทำกิจกรรมได้เป็นอย่างดี กลุ่มแม่บ้านในชุมชนอาจช่วยเย็บถุงคนดูแลนก ผู้เฒ่าผู้แก่ช่วยถ่ายทอดความรู้เรื่องนก ขณะที่ศิลปินพื้นบ้านนำเรื่องนกไปเป็นเรื่องราวหรือประเด็นในการแสดงของตน เป็นต้น

เครือข่ายล่องเรือรักคลอง

แม้การเดินทางสัญจรโดยเรือในคลองอุตะภาแทบจะหมดสิ้นไปนานแล้ว แต่เรือกับคลองสามารถพบกันได้อีกครั้งในหน้าที่อย่างใหม่นั้นคือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ซึ่งอาจมีสองลักษณะคือ กิจกรรมแนวผจญภัย บริเวณต้นน้ำ เพราะคลองแถบนั้นแคบ คดเคี้ยว น้ำไหลแรง ส่วนปลายน้ำมีลักษณะเป็นการท่องเที่ยวชมความงามของธรรมชาติ ชมวัด ชมบ้านเก่า ๆ ท่องเที่ยวไปในชุมชน เป็นต้น ประโยชน์หรือข้อดีของเครือข่ายล่องเรือรักคลอง ได้แก่

๑. การใช้เรือเป็นสัญลักษณ์เป็นรูปธรรมที่เข้าใจง่าย จดจำง่าย สร้างความสนใจได้ง่าย
๒. การท่องเที่ยวในคลองจะทำให้ชุมชนสนใจเพราะจะได้ประโยชน์ เพิ่มรายได้ ซึ่งจะทำให้ชุมชนกลับมาผูกพันกับคลองมากขึ้นเพราะคลองกลับมามีประโยชน์ต่อตัวเองมากขึ้นนั่นเอง
๓. การท่องเที่ยวจะส่งผลต่อการรักษาคลอง เพราะการท่องเที่ยวชมเรือรื้อถอนน้ำคลองที่สะอาด ตลิ่งคลองที่สวยด้วยธรรมชาติ มีปลาในคลอง ส่งผลให้เกิดความเข้มงวด แข็งขันในการติดตามดูแลการปล่อยน้ำเสีย หรือทิ้งขยะลงคลอง ซึ่งจะให้ผลในภาพรวมต่อการปกป้องคลองในที่สุด

กลุ่มบุคคลที่จะเป็นกลุ่มแกนสำหรับเครือข่ายล่องเรือรักคลองก็คือแกนนำนั่นเอง เพราะแกนนำมีศักยภาพที่จะลงทุนในการทำท่องเที่ยว ไม่ว่าจะในด้านความรู้ หรือเงินทุน ไม่ว่าจะลงทุนเองหรือทำเป็นธุรกิจชุมชนก็ตาม ซึ่งเครือข่ายนี้ก็สามารถสร้างการมีส่วนร่วมจากกลุ่มต่าง ๆ อย่างหลากหลาย เช่นเดียวกับกลุ่มรักนกฟังก่า

เครือข่ายรักปลาทก

ความโดดเด่นของปลาทกอยู่ที่เป็นปลาพื้นถิ่นของคลองอุตะภา เป็นปลาไร้เกล็ดขนาดใหญ่ เป็นที่เล่าลือกันโดยทั่วไปในทุกชุมชน มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับปลาทกอยู่หลายเรื่อง เช่น ตัวโตขนาดชายฉกรรจ์ดีคนห้าม ทะยานขึ้นเหนือน้ำสูบตักกินเป็นอาหาร หรือแม้กระทั่งเรื่องเล่าว่ากินเด็กเป็นอาหาร

เป็นต้น ซึ่งในความจริงไม่มีใครพบปลานิดนี้มาไม่น้อยกว่า ๕ ปีแล้ว และครั้งสุดท้ายที่พบ เล่ากันว่า เป็นปลาทกขนาดเล็กน้ำหนักเพียง ๕ กิโลกรัมเท่านั้น

ยังไม่ปรากฏเป็นที่แน่ชัดว่า ปลาทกได้สูญหายไปจากคลองอู่ตะเภาอย่างถาวรแล้วหรือไม่ อย่างไร อีกทั้งยังไม่มีใครมีความพยายามของหน่วยงานใดที่จะสืบค้นหรือเพาะพันธุ์ปลาทกขึ้นมา แต่เชื่อว่าการทำเครือข่ายรักปลาทกน่าจะสามารถทำได้อย่างมีพลังแม้จะไม่มีตัวปลาทกจริง ๆ โดยการหยิบยกเอาตัวปลาทก หรือเรื่องราวของปลาทก เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ของคลองอู่ตะเภา ซึ่งสามารถทำได้ทั้งการสืบค้นเรื่องเล่า ประสบการณ์ของชาวบ้านเกี่ยวกับปลาทก การศึกษาระบบนิเวศที่ปลาทกอยู่อาศัย แหล่งเพาะพันธุ์ แหล่งอาหาร แหล่งอยู่อาศัยของปลา คือคลองอู่ตะเภา และหากมีพบว่าปลาทกยังคงมีอยู่ในสายน้ำแห่งนี้ อาจเกิดกิจกรรมที่ต่อเนื่องขึ้นอีกมากมาย ส่งผลดีต่อการปกป้องคลองอู่ตะเภาได้เป็นอย่างมาก กลุ่มบุคคลที่จะเป็นกลุ่มแกนของเครือข่ายนี้อาจต้องใช้ทั้งคนเลี้ยงปลา คนหาปลา และนักวิชาการร่วมกัน ทั้งนี้เชื่อว่าจะสามารถสร้างการมีส่วนร่วมจากกลุ่มที่เกี่ยวข้องทั้งหลายได้อย่างดีเช่นเดียวกับเครือข่ายอื่น ๆ

เครือข่ายที่ยกมาข้างต้นเป็นเพียงตัวอย่างซึ่งสามารถนำไปใช้ได้จริง และยังมีประเด็นกิจกรรมอื่นๆ อีกมาก ที่เหมาะสมจะสร้างสรรค์ขึ้นทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมและความสนใจของชุมชน หากสามารถมีเครือข่ายในลักษณะดังที่กล่าวมาได้ การสื่อสารเพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภา ก็จะเป็นไปได้ อย่างมีรูปธรรมและมีพลัง มีความต่อเนื่อง เอื้อประโยชน์ให้แก่ชุมชนและผู้เกี่ยวข้อง จะทำให้คนกลับมาผูกพันกับคลอง ใกล้ชิดกับคลองได้อีกครั้ง

บทสรุปและอภิปรายผลการวิจัย

๑๘. ชุมชนคลองอู่ตะเภา มีรูปแบบและกระบวนการสื่อสารภายในชุมชน ระหว่างชุมชน โดยเฉพาะการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับการปกป้องชุมชนในอดีตและในปัจจุบันอย่างไร

ในอดีตการสื่อสารภายในชุมชนเพื่อการปกป้องชุมชนมีลักษณะเหนียวแน่นเข้มแข็ง ด้วยเหตุที่สภาพการดำรงชีวิตในอดีต มีความยากลำบาก สมาชิกในชุมชนจำเป็นต้องรวมตัวเพื่อช่วยเหลือกันซึ่งนำไปสู่ความอยู่รอดของสมาชิกในชุมชน รูปแบบการสื่อสารภายใน ชุมชน เป็นการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการ มีการใช้สื่อภายในชุมชนเพื่อกระจายข้อมูล เช่น เกราะ กลอง หรือสื่อพื้นบ้านหลายชนิด ระดับของการสื่อสารที่ปรากฏให้เห็นมากที่สุดในชุมชนคลองอู่ตะเภาคือการสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งเป็นการสื่อสารแบบเห็นหน้าค่าตา วิธีการหรือรูปแบบการสื่อสารไม่ซับซ้อน ไม่มีระเบียบพิธีต้องเนื้อหาในการสื่อสารมุ่งเน้นเรื่องการทำมาหากิน การดำรงชีวิต การสื่อสารภายในชุมชนเพื่อการปกป้องชุมชนในอดีต เป็นการสื่อสารเพื่อปกป้องชุมชนจากภัยเฉพาะหน้าที่ปรากฏ เช่น ภัยจากโจรผู้ร้าย ภัยจากธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม โดยมีผู้นำชุมชนเป็นผู้ส่งสารหลักผ่านสื่อชุมชนไปยังชาวบ้านในชุมชน

มีข้อสังเกตคือ การใช้สื่อในอดีตจะมีลักษณะของสื่อเพื่อให้เกิดการรวมตัวของชาวบ้าน เช่นการตีเกราะ เมื่อเกิดเหตุความไม่สงบขึ้นในชุมชน อาทิ มีขโมย หรือคนหาย เมื่อได้ยินเสียงเกราะ หนุ่มฉกรรจ์จากทุกบ้านจะต้องออกมารวมตัวกันที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน หรือลานชุมชน ตามแต่ที่แต่ละชุมชนกำหนด โดยผู้นำจะเป็นผู้แจ้งรายละเอียดของเหตุการณ์ แล้วจึงร่วมมือกันช่วยเหลือตามกำลัง

ในขณะที่การสื่อสารในปัจจุบัน มีลักษณะที่ต่างคนต่างได้รับข้อมูลครบถ้วนในทันทีโดยที่ไม่ต้องมารวมตัวกันเพื่อฟังการถ่ายทอดเรื่องราวอีกทอดหนึ่ง เช่นการเปิดรับวิทยุ โทรทัศน์ การใช้หอกระจายข่าว ดังนั้นความถี่ในการพบปะกันของชาวบ้านในชุมชน หรือการช่วยเหลือกันอย่างครบถ้วนพร้อมเพรียงจึงลดน้อยถอยลงไปเมื่อเปรียบเทียบกับในอดีตที่ผ่านมา และนำไปสู่ความรู้สึกแห่งความเป็นชุมชนที่จืดจางลงด้วย ประจักษ์หลักฐานที่พบเห็นในบางชุมชนคือ การร่วมแรงทำงานเพื่อส่วนรวม เช่น ขอแรงกวาดลานวัดปรากฏว่ามีชาวบ้านมาร่วมเพียงไม่กี่คน ส่วนงานลงแรงอื่นๆ ซึ่งในอดีตเพื่อนบ้านจะมาเข้าร่วมอย่างแข็งขัน ปรากฏว่าต้องจ่ายเงินว่าจ้างจึงสำเร็จได้

การสื่อสารภายในชุมชนในปัจจุบันมีลักษณะของการสื่อสารที่ไม่เป็นทางการควบคู่ไปกับการสื่อสารอย่างเป็นทางการ เนื่องจากผู้ที่มีมาสื่อสารกับชุมชนขยายขอบเขตมากขึ้น มิได้จำกัดอยู่เฉพาะคนภายในชุมชนด้วยกันเท่านั้น ดังนั้นการสื่อสารกับบางกลุ่มคนจึงเป็นการสื่อสารอย่างเป็นทางการ เช่นการประชุมร่วมกับนายอำเภอ

การสื่อสารภายในชุมชนในปัจจุบันมีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่แตกต่างจากการสื่อสารในอดีต จากเดิมที่การสื่อสารเป็นไปเพื่อปกป้องดูแล ช่วยเหลือกัน เรื่องการทำมาหากิน เนื้อหาการสื่อสารในปัจจุบันมีความหลากหลายขึ้นตามสภาพสังคมที่ซับซ้อนขึ้น เช่นเพื่อจัดตั้งกองทุนออมทรัพย์ เพื่อร่วมมือกันดำเนินโครงการประปาชุมชน การสื่อสารภายในชุมชนในปัจจุบันในประเด็นการสื่อสารเพื่อการปกป้องชุมชนมิได้มุ่งไปที่การปกป้องอันตรายหรือภัยเฉพาะหน้าเหมือนในอดีต เนื่องจากถือว่าเป็นเรื่องที่แต่ละคนมีส่วนที่จะต้องรับผิดชอบชีวิตของตนเอง การสื่อสารเพื่อร่วมกันปกป้องชุมชนในปัจจุบันจึงมีลักษณะการรวมตัวเฉพาะกรณีปัญหาใหญ่ๆ ที่เชื่อว่าเป็นภัยคุกคามที่ไม่อาจแก้ปัญหได้ด้วยตัวคนเดียวได้ เช่นปัญหาน้ำเสียจากโรงงานที่ปล่อยลงสู่คลอง ในกรณีเช่นนี้จะมีการสื่อสารทั้งอย่างเป็นทางการโดยผู้ใหญ่บ้าน และอย่างไม่เป็นทางการผ่านไปทางกลุ่มกิจกรรมหรือคนสนิทคุ้นเคย เพื่อให้ร่วมมือกันประท้วง หรือเจรจากับโรงงานและหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง

สำหรับการสื่อสารระหว่างชุมชนเพื่อการปกป้องชุมชนในอดีตนั้น พบว่าในอดีต แม้การคมนาคมขนส่งจะไม่สะดวกเหมือนในปัจจุบัน แต่ชุมชนคลองอู่ตะเภา也会有การเดินทางไปมาหาสู่กัน การสื่อสารฝากความระหว่างชุมชนมีตัวกลางการสื่อสาร คือเรือเมล์ โดยคนขับเรือเมล์ ซึ่งเป็นเรือโดยสารที่แล่นรับส่ง จาก อ.ปากพั้ง จ.นครศรีธรรมราช มาสิ้นสุดที่ บ้านท่าม้า อ.ตะเภา จ.สงขลา จะทำหน้าที่เป็นเหมือนบุรุษไปรษณีย์ช่วยส่งข้อความจากชุมชนหนึ่งไปยังอีกชุมชนหนึ่ง หรือเมื่อผ่านไปยังชุมชนไหนแล้วเกิดเหตุการณ์น่าสนใจ คนขับเรือเมล์ก็จะเป็นผู้ถ่ายทอดไปยังชุมชนอื่น

การสื่อสารที่มีลักษณะข้ามผ่านชุมชนและเป็นการสอดส่องเรื่องภัยน้ำท่วม มีปรากฏให้เห็นที่บ้านท่าช้าง ซึ่งเป็นชุมชนหนึ่งที่ตั้งอยู่ในสายคลองอู่ตะเภา ที่บ้านท่าช้างจะมีบริเวณที่เรียกว่า “ปากท่าช้าง” หากปีใดน้ำเอ่อจนถึงปากท่าช้าง เป็นสัญญาณว่าจะเกิดน้ำท่วมใหญ่ ที่วัดท่าช้างจะตีกลองส่งสัญญาณซึ่งดังไปไกลราว ๕ กิโลเมตร ชุมชนที่อยู่รอบข้างเมื่อได้ยินเสียงกลองวัดท่าช้างก็จะตระหนักรู้ทันทีว่าจะเกิดน้ำท่วมใหญ่ เมื่อได้รับการเตือนภัยเช่นนี้ชาวบ้านก็จะเก็บข้าวของ เตรียมหนีน้ำได้ทัน บางชุมชนก็จะตีเกราะรับเพื่อช่วยส่งสัญญาณเตือนภัยให้ได้ยินทั่วถึงกัน

ข้อมูลที่พบในการวิจัยแสดงให้เห็นว่า การสื่อสารที่มีลักษณะของการสื่อสารทางเดียว จากบนลงล่างนั้น ความรู้สึกร่วมของการเป็นเจ้าของหรือรับผิดชอบจะมีน้อย เช่นที่บ้านระตะ เมื่อทางการมาจัดตั้งกลุ่มน้ำยางขึ้นในชุมชนปรากฏว่าดำเนินการไปได้ไม่นานก็ต้องล้มเลิกไป แต่ภายหลังชุมชนมาก่อตั้งกันเอง ด้วยวิธีของชุมชนเอง จัดการดูแลกันเองปรากฏว่า กลุ่มน้ำยางยังคงมีอยู่ในชุมชนจนถึงปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นภาพเชิงประจักษ์ของแนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ในกรอบแนวคิด Alternative paradigms นั้นคือการพัฒนาเปลี่ยนแปลงใดๆ จะต้องเกิดจากความต้องการของคนในสังคม และการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงจึงจะประสบผลสำเร็จได้ และแนวทางพัฒนาที่ได้ผลในพื้นที่หนึ่งอาจจะไม่ได้ผลสัมฤทธิ์เมื่อนำมาปฏิบัติในพื้นที่ที่ต่างกัน

จากผลการวิจัย นำไปสู่แนวทางในการพัฒนาเครือข่ายการสื่อสารเพื่อการปกป้องคลองอุตะภาในอนาคตว่า จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเร่งสร้างช่องทางสื่อสารทั้งในระดับการสื่อสารภายในชุมชน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารระหว่างชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลระหว่างกัน สร้างความสัมพันธ์กัน รู้จักกัน เพื่อนำไปสู่ความร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาเรื่องชุมชนร่วมกัน โดยอยู่บนพื้นฐานของความต้องการของชุมชนเอง (Alternative paradigms) และรูปแบบการสื่อสารที่จะสร้างขึ้นนั้นควรเป็นการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมจากชุมชน (participatory communication) ผลจากการศึกษาโครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายชุมชนที่ปรากฏในชุมชนคลองอุตะภาทำให้ได้ข้อสรุปว่า เครือข่ายชุมชนที่จะประสบความสำเร็จในการจัดการนั้น ควรเป็นเครือข่ายที่ชาวบ้านสนใจ และได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง มิใช่อยู่ในฐานะผู้ถูกบังคับหรือจูงใจให้มาร่วมกันเป็นเครือข่าย

๑๙. ในปัจจุบันสื่อพื้นบ้านมีบทบาทต่อชุมชนอย่างไร

สื่อพื้นบ้านที่ปรากฏอยู่ในชุมชนคลองอุตะภามีด้วยกัน ๔ ชนิด คือ เพลงเรือ ในราโรงครุ หนึ่งตะลุง และลิเกลาฮู กล่าวได้ว่าการทำหน้าที่ต่อชุมชนของสื่อพื้นบ้านแต่ละชนิดมีความแตกต่างกันระหว่างบทบาทในอดีต กับบทบาทในปัจจุบัน

เพลงเรือในอดีตมีบทบาทในฐานะสื่อเพื่อความบันเทิงประกอบเทศกาลวันออกพรรษา เนื้อหาเป็นการร้องเพลงเกี่ยวพาราสีระหว่างหนุ่มสาว เป็นสื่อที่ทำหน้าที่ให้ชายหนุ่ม หญิงสาวในชุมชนได้รู้จักกัน การร้องเพลงเรือจะร้องในเรือจริงๆ ล่องไปตามลำคลอง ในปัจจุบันเพลงเรือยังคงใช้เป็นสื่อพื้นบ้านเพื่อประกอบเทศกาลออกพรรษา แต่ได้ปรับเปลี่ยนไปร้องในช่วงเวลาอื่นๆ ด้วย เช่นร้องเพลงเรือในงาน

วันแม่ ร้องในงานประจำปีของตำบล หรืออำเภอ เนื้อหาของเพลงก็ปรับเปลี่ยนไปจากเนื้อร้องเกี่ยวพา
วาลี เป็นเนื้อร้องตามที่เจ้าภาพผู้เชิญจะกำหนด เช่นให้ร้องรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด ผู้ขับร้องก็มีใช้
หนุ่มสาว เหมือนเช่นในอดีต แต่เป็นกลุ่มแม่บ้านที่มาด้วยกันอนุรักษ์ศิลปะการร้องเพลงเรือเอาไว้ การ
ร้องเพลงเรือบนเรือล่องไปตามลำน้ำไม่ปรากฏให้เห็นแล้ว เนื่องจากการชักพระทางน้ำก็ได้ปรับเปลี่ยน
มาเป็นการลากพระทางบกจนหมดสิ้น

ในโรงครู ยังคงรักษาเอกลักษณ์ดั้งเดิมเอาไว้จนถึงปัจจุบัน ด้วยการมีบทบาทในฐานะสื่อ
ประกอบพิธีกรรม ชุมชนคลองอู่ตะเภาจะจัดให้มีการแสดงในโรงครูเพื่อการแก้บน หากผู้ใดบนบาน
ศาลกล่าวแล้วได้ตามที่ประสงค์ก็จะต้องรับในโรงครูมารำแก้บน หากไม่ปฏิบัติเชื่อกันว่าจะเกิดเหตุ
เพศภัยแก่บุคคลนั้น ปัจจุบันในโรงครูยังคงมีปรากฏในชุมชนคลองอู่ตะเภา แต่ในปริมาณที่น้อยมาก
บางชุมชนรับในโรงครูมาแสดง ๑ ครั้ง บางชุมชนก็จะรับมาแสดง ๓-๔ ปี ครั้งเดียวเท่านั้น ส่วนหนึ่ง
เป็นเพราะคนที่สนใจติดตามดูในวามีเฉพาะคนเฒ่าคนแก่ ขณะที่หนุ่มสาวไม่ให้ความสนใจต่อสื่อพื้น
บ้านชนิดนี้ ประกอบกับค่าใช้จ่ายในการนำจ้างในวามาแสดง ซึ่งเรียกว่า "ค่าวาช" มีราคาสูงเมื่อเทียบ
กับสื่อสมัยใหม่ เช่นการรับวงดนตรีมาแสดงมีค่าใช้จ่ายเพียงประมาณ ๖,๐๐๐ บาท เท่านั้น ในวาก็ได้
ได้รับความนิยมน้อย การปรับตัวของโรงครูคือการนำไปถ่ายทอดเป็นบทเรียนในการศึกษาของนักเรียนใน
โรงเรียน ด้วยความหวังว่าจะเป็นการสร้างผู้สืบทอด ขณะเดียวกันเพื่อขยายกลุ่มผู้บริโภคมกลุ่มใหม่ๆ

หนังตะลุง เป็นสื่อที่ปรากฏให้เห็นมากกว่าสื่อพื้นบ้านอื่นๆในชุมชนคลองอู่ตะเภา หนังตะลุง
ถือว่าเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีการปรับตัวอย่างมากสื่อหนึ่ง ทั้งในด้านเนื้อหาที่แสดง และรูปแบบการแสดง
หนังตะลุงเป็นสื่อที่มีบทบาทต่อชุมชนในภาคใต้ในฐานะสื่อเพื่อความบันเทิง และถ่ายทอดความรู้ ใน
อดีตชาวบ้านจะได้รับฟังเรื่องราวแปลกๆใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนอื่นจากการดูหนังตะลุง นายหนังที่มี
ความสามารถจะนำข้อมูลที่น่าสนใจ เรื่องราวที่เกิดขึ้นในสังคมมาดัดแปลงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของบท
หนังตะลุง ในปัจจุบันหนังตะลุงเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีบทบาทเน้นไปที่สื่อเพื่อการบันเทิงมากกว่าสื่อเพื่อ
การถ่ายทอดความรู้ เนื่องจากปัจจุบันมีสื่อที่สามารถทำหน้าที่ถ่ายทอดข้อมูลได้ ดีกว่า เร็วกว่า และ
ครบถ้วนมากกว่าหนังตะลุง การปรับตัวในส่วนของเนื้อหาการแสดงของหนังตะลุงในปัจจุบัน เริ่มปลีก
ออกจากขนบนิยมในอดีตที่มักจะแสดงเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ มาเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวกับชีวิตจริงมากขึ้น นาย
หนังบางคนประยุกต์การแสดงตะลุงทอล์คโชว์ พูดเรื่องราวเกี่ยวกับสังคม เลียดสีการเมือง รูปแบบการ
แสดงก็เปลี่ยนจากการใช้ตัวหนังที่แกะจากหนังวัว มาเป็นการแสดงด้วยคนจริงๆที่เรียกว่า "หนังคน"

ลิเกลาฮู เป็นสื่อพื้นบ้านที่สืบสานถ่ายทอดกันเฉพาะในกลุ่มผู้นับถือศาสนาอิสลาม ลิเกลาฮูหายไปจากชุมชนคลองอู่ตะเภาหลายสิบปีแล้ว พึ่งจะได้รับการนำกลับมารื้อฟื้นเมื่อไม่นานมานี้ โดยบ้านท่าโพธิ์ ซึ่งเป็นชุมชนมุสลิมได้ร่วมกันอนุรักษ์และพยายามถ่ายทอดไปยังเด็กเยาวชนรุ่นใหม่ ลิเกลาฮูเป็นสื่อเพื่อประกอบพิธีกรรม เช่นแสดงในงานแต่งงาน บทร้องมีทั้งหยอกล้อเกี่ยวพาราสี และสอดแทรกคำสั่งสอนในศาสนาด้วย ปัจจุบันลิเกลาฮูมีบทบาทในชุมชนในฐานะสื่อเพื่อช่วยเผยแพร่ข่าวสารและกิจกรรมต่างๆของชุมชน คล้ายเพลงเรือที่บทร้องจะปรับเปลี่ยนไปตามที่เจ้าภาพร้องขอมา

ผลการวิจัยสภาพการณ์ของสื่อพื้นบ้านในชุมชนคลองอู่ตะเภาสอดคล้องกับผลการวิจัยเรื่องสื่อพื้นบ้านหลายชิ้นที่ปรากฏก่อนหน้า อาทิ งานวิจัยของ อมรทิพย์ (๒๕๓๔) ที่ระบุว่าสื่อพื้นบ้านถูกเบียดแย่งเวลา ความสนใจไปโดยสื่อมวลชน หรือสื่อทันสมัยใหม่ โดยเฉพาะ วิทยุโทรทัศน์ และงานวิจัยของ จิตตนา (๒๕๓๓) ซึ่งวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่ทำให้การแสดงร้องเงี้ยวซึ่งเป็นการแสดงพื้นบ้านภาคใต้ค่อยๆสูญหายไปจากความนิยมของชาวบ้าน พบว่ามีปัจจัย ๓ ประการคือ ๑. การเข้ามาของสื่อมวลชนทันสมัย ๒. ชีวิตจำกัดของตัวสื่อประเพณีเอง อาทิ สื่อพื้นบ้านมักจะล้มเหลวในการหาผู้มาสืบทอด และการที่เป็นสื่อประกอบพิธีกรรมวาระโอกาสในการแสดงจึงผูกติดกับวาระโอกาสของพิธีกรรมที่จะจัดขึ้น และ ๓ กลุ่มผู้ชมซึ่งเป็นตัวตัดสินใจการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้านมีโอกาสเข้าถึงสื่อน้อย สื่อพื้นบ้านจึงการแสดงน้อย และอาจไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ขณะที่สื่อมวลชนเป็นสื่อที่รุกเข้ามาถึงในบ้าน

สื่อพื้นบ้านที่ปรากฏในชุมชนคลองอู่ตะเภามีลักษณะที่คล้ายคลึงกับสภาพการณ์ของสื่อพื้นบ้านที่ปรากฏในพื้นที่อื่น กล่าวคือได้รับความนิยมลดน้อยลง เนื่องจากชุมชนหันไปบริโภคสื่ออื่น เช่น วิทยุ โทรทัศน์ นอกจากนั้นยังมีสื่อที่เข้าถึงชุมชนซึ่งให้ความบันเทิงมากกว่า ในราคาถูกลงกว่า เช่น วงดนตรีซึ่งผู้ชมสามารถขึ้นเวทีไปร่วมร้องเพลงเป็นที่สนุกสนานได้ โดยเสียค่าใช้จ่ายในการรับวงดนตรีมาแสดงเพียงประมาณ ๖,๐๐๐ บาทต่อคืน ในขณะที่การรับโนราโรงครู หรือหนังตะลุงมาแสดงจะมีค่าใช้จ่ายขั้นต่ำ ๑๐,๐๐๐ บาท

การสูญหายไปของสื่อพื้นบ้านในชุมชนคลองอู่ตะเภายังพบว่าเป็นเหตุมาจากความไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดังที่ปรากฏในข้อค้นพบของ จิตตนา (๒๕๓๓) ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหลายชุมชนที่เรียงรายหลายคลองอู่ตะเภาคือการขยายตัวของชุมชนแต่ละแห่ง ทำให้มีลักษณะของความเป็นชุมชนเมือง ซึ่งมีกฎระเบียบที่เข้ามาควบคุมการดำเนินกิจกรรมของ ชุมชน ปรากฏการณ์เชิงประจักษ์หนึ่งที่พบในชุมชนคือ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่บ้านบางหัก บ้านบางหักเป็นชุมชนที่อยู่ติดกับเมืองหาดใหญ่

ซึ่งมีลักษณะค่อนข้างมาทางชุมชนเมือง ผู้คนที่อาศัยอยู่ในบ้านบางหักจะแยกเป็น ๒ ส่วนคือ คนในพื้นที่เดิม กับคนที่เพิ่งย้ายเข้าไปอาศัยโดยส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ทำงานในเมืองหาดใหญ่ แล้วอาศัยบ้านบางหักเป็นที่พักอาศัย เนื่องจากราคาบ้านถูกกว่ามาก คนดั้งเดิมที่บ้านบางหักเคยคิดที่จะรับหนังตะลุงโนรา มาแสดงในชุมชน แต่ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากทางการไม่อนุญาต เพราะบ้านบางหักอยู่ในเขตชุมชน การแสดงของสื่อพื้นบ้านเหล่านั้นจะต้องแสดงในที่โล่งแจ้ง และใช้เครื่องขยายเสียง ซึ่งจะเป็นการรบกวนผู้พักอาศัยในชุมชน กฎระเบียบที่คาดไม่ถึงเหล่านี้มีส่วนทำให้ วาระ โอกาสในการแสดงของสื่อพื้นบ้านลดลง ผู้ชมก็มีโอกาสในการเข้าถึงสื่อพื้นบ้านน้อยลงเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม สื่อพื้นบ้านในชุมชนคลองอู่ตะเภาถือได้ว่าการปรับตัวเพื่อรับมือกับปัจจัยแห่งความล่มสลายดังที่เสนอไว้ในการศึกษาข้างต้น กล่าวคือ เพลงเรือ และลิเกลาฮู ได้ทะลายขีดจำกัดของการเป็นสื่อที่ถูกติดกับพิธีกรรม มาเป็นสื่อที่สามารถแสดงได้หลายวาระโอกาส ตลอดทั้งปี การเข้าถึงผู้รับสารจึงมีมากขึ้น หนังตะลุง โนราโรงครู เปิดตลาดเข้าสู่ โรงเรียน และเข้าหากลุ่มเยาวชน เพื่อหาผู้บริโภครุ่นใหม่ คือเด็กและเยาวชน เพื่อผลใน ๒ ระดับ คือทั้งเพื่อเพิ่มผู้บริโภครุ่นใหม่ทดแทนกลุ่มเก่า และเพื่อหาผู้สืบทอดการแสดงพื้นบ้านเหล่านี้

ทั้งนี้ยังมีข้อนำสังเกตจากงานวิจัยของ อมรวิทย์ (๒๕๓๔) ที่เสนอว่าหากำเริบเอาสื่อพื้นบ้านมาเผยแพร่ผ่านสื่อบroadcast เช่น วิทยุ โทรทัศน์ จะช่วยให้มีผู้รับสารมากขึ้น ข้อเสนอนี้น่าจะเป็นประโยชน์ต่อสื่อพื้นบ้าน ในพื้นที่ชุมชนคลองอู่ตะเภา ที่ปัจจุบันมีผู้สืบทอดสื่อน้อยแต่กลับมิได้มีการบันทึก เก็บหลักฐานร่องรอยการแสดงสื่อพื้นบ้านไว้อย่างเป็นรูปธรรม เพื่อการศึกษาของชุมชนในอนาคต

กล่าวได้ว่าบทบาทของสื่อพื้นบ้านที่มีต่อชุมชนได้ลดความสำคัญลงไปมากเมื่อเทียบกับในอดีต เนื่องจากมีสื่อสมัยใหม่ออกมาแย่งยึดพื้นที่ความสนใจของชุมชนจำนวนมากรวมทั้งสื่อพื้นบ้านไม่อาจตอบสนองความพอใจ และมีได้สร้างประโยชน์แก่ผู้บริโภคสื่อ ตรงตามความต้องการของผู้บริโภค บทบาทของสื่อพื้นบ้านจึงลดน้อยถอยลงไป อย่างไรก็ตามสื่อพื้นบ้านพยายามปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ต่อไป เช่นการปรับเนื้อหาและรูปแบบการแสดง การมุ่งเข้าสู่กลุ่มผู้บริโภคกลุ่มใหม่ได้แก่เด็กและเยาวชนเพื่อทดแทนกลุ่มผู้บริโภคเดิมคือคนเฒ่าคนแก่ การจะนำสื่อพื้นบ้านเข้ามาใช้เป็นสื่อเพื่อการเผยแพร่ข้อมูล หรือสร้างกระบวนการร่วมมือกันในชุมชนจึงเป็นเรื่องที่ยังไม่สามารถคาดหวังผลสัมฤทธิ์ได้ในขณะนี้ เนื่องจากกลุ่มผู้บริโภคสื่อพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในกิจกรรมของชุมชนไม่มากนัก และตัวสื่อพื้นบ้านเองก็กำลังอยู่ในห้วงระยะแห่งการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของตนเอง การนำสื่อพื้นบ้านเข้ามาเป็นแนวร่วมในการสื่อสารกับชุมชนเพื่อแลก

เปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลระหว่างกันจนนำไปสู่การสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนด้วยกันจำเป็นต้องติดตามผลจากการปรับตัวของสื่อพื้นบ้านในชุมชนในระยะหนึ่ง เพื่อให้ทราบถึงทิศทางสถานการณ์และจุดขายของสื่อพื้นบ้าน รวมทั้งบทบาทที่ชัดเจนของสื่อพื้นบ้านในชุมชน

๒๐. กระบวนการสื่อสารทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล เรียนรู้ข่าวสารของชุมชน บริเวณคลองอู่ตะเภาได้มากนักน้อยเพียงใด

กระบวนการสื่อสารที่ปรากฏในชุมชนคลองอู่ตะเภามีอยู่หลายลักษณะ เช่นการสื่อสารที่เป็นทางเดียว (one way communication) จากหน่วยงานของรัฐสั่งการนโยบาย หรือขอความร่วมมือในประเด็นของทางราชการมายังชุมชน หรือการสื่อสารสองทาง (two way communication) ระหว่างสมาชิกในชุมชนด้วยกันเอง อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่ากระบวนการสื่อสารที่ปรากฏในชุมชนก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลร่วมกันของชุมชนบริเวณคลองอู่ตะเภาในปริมาณน้อย เพราะเหตุจากการขาดปัจจัยพื้นฐานที่จะสนับสนุนกระบวนการสื่อสารให้มีประสิทธิภาพ หลายประการ ได้แก่

การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารของชุมชนยังมิได้มีการนำสื่อชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์เต็มประสิทธิภาพ สื่อที่ใช้ในชุมชนถูกผูกขาดโดยคนบางคนเท่านั้น การที่มีผู้ครอบครองสื่อจำกัด หรือมีการนำไปใช้อย่างไม่เต็มที่ทำให้โอกาสในการแลกเปลี่ยนข้อมูลกันระหว่างสมาชิกในชุมชนก็มีอย่างจำกัด ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของ Homik (1980, vol 30) ที่ว่า การสื่อสารเป็นเครื่องมือที่ช่วยสนับสนุน หรือเป็นองค์ประกอบในการพัฒนาอย่างหนึ่ง อย่างไรก็ตามเทคโนโลยีการสื่อสารจะให้ผลสัมฤทธิ์ในการพัฒนาหรือไม่ขึ้นอยู่กับนำไปใช้เป็นสำคัญ และการกำหนดบทบาทของสมาชิกในชุมชนไว้เพียงผู้รับสารหรือใช้สารที่ถ่ายทอดไป ทำให้สมาชิกชุมชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารน้อยมาก

อาจกล่าวได้จากข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ปรากฏในชุมชนคือ กระบวนการสื่อสารของชาวบ้านมีลักษณะเป็นกระบวนการรับข้อมูลมากกว่ากระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูล โดยรับข้อมูลจากทางการและไม่สามารถมีการโต้ตอบหรือแสดงความคิดเห็นกับสารเหล่านั้นได้ นอกจากนี้การสื่อสารของชุมชนยังมีลักษณะของการสื่อสารโดยใช้อารมณ์ ความคิดเห็น ความรู้สึก มากกว่าสื่อสารโดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ หรือข้อเท็จจริงที่ถูกต้อง ดังนั้นการสื่อสารระหว่างกันจึงเป็นเสมือนการบ่น การรำพัน มากกว่าการนำข้อมูลมาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อหาข้อสรุป แนวทางแก้ปัญหาาร่วมกันอย่างมีเหตุผล จนนำไป

สู่การแก้ไขปัญหาย่างจริงจังต่อไป ชุมชนจึงเกิดการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาาร่วมกันได้น้อย เพราะไม่สามารถตัดสินใจบนพื้นฐานของ ข้อเท็จจริงที่ครบถ้วนได้ เกิดเพียงกระบวนการรับฟังความคิดเห็น การปรับทุกข์ร่วมกันเท่านั้น

นอกจากนี้ยังพบว่า การสื่อสารเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาร่วมกันระหว่างชุมชนแทบจะไม่ปรากฏในพื้นที่ แต่ละชุมชนจะมีสื่อสารกันภายในกลุ่ม การตัดสินใจแก้ไขปัญหาก็ทำเพียงลำพัง อาทิ การแก้ไขปัญหาน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม โดยรูปแบบการจัดการมักจะเริ่มด้วยการเข้าหาหน่วยงานราชการ เพื่อให้ช่วยแก้ไขซึ่งก็ได้รับการตอบสนอง แต่ผลสัมฤทธิ์ในเชิงการแก้ปัญหาอย่างชัดเจนเด็ดขาดมักไม่เกิดขึ้น เมื่อขั้นตอนแรกไม่ประสบความสำเร็จชาวบ้านจะใช้วิธีการรวมกลุ่มผู้เห็นด้วยในชุมชนแล้วไปประท้วงหน้าโรงงาน สิ่งที่ชาวบ้านสะท้อนและเป็นเครื่องยืนยันว่ากระบวนการสื่อสารเพื่อเรียนรู้ข้อมูลของชุมชนแทบจะไม่ปรากฏในพื้นที่คือ ชาวบ้านมีความรู้สึก ว่า หน่วยงานราชการไม่เข้าใจปัญหาของชุมชน ไม่สนใจจะเรียนรู้ และบางครั้งก็ไม่เปิดโอกาสให้ได้ชี้แจง มีกรณีที่ชาวบ้านไปร้องเรียนเรื่องน้ำเสียในคลองกลับถูกเจ้าหน้าที่ย้อนถามว่า คลองเป็นสมบัติส่วนตัวหรืออย่างไร จึงต้องมาร้องเรียน นอกจากนี้ชาวบ้านบางส่วนมีความคิดว่าโรงงานไม่มีความจริงใจจึงไม่ต้องการเจรจาด้วย และโรงงานมักจะใช้กลยุทธ์สลายแนวร่วมของชาวบ้านที่คัดค้านโรงงาน ด้วยการให้สิทธิพิเศษในการฝากคนเข้าทำงานในโรงงานแก่ผู้นำบางคน หรือให้ผลประโยชน์อื่น เช่น ให้สัมปทานขายไม้พื้นแก่ผู้คัดค้านบางคน ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในชุมชนสะท้อนภาพหลายประการ ได้แก่ กระบวนการสื่อสารของชุมชนเองที่จะถ่ายทอดเรื่องราวของตนเองยังมีความบกพร่องโดยที่ชุมชนไม่สามารถใช้กระบวนการสื่อสารเพื่อให้ข้อมูลของตนถูกส่งผ่านไปยังภายนอกด้วย ทั้งด้วยเหตุที่ชุมชนไม่ทราบว่าจะสะท้อนปัญหาไปให้ใครรับทราบบ้าง เช่นไม่เคยบอกกล่าว ถึงกิจกรรมที่ได้ทำให้ชุมชนอื่นรับรู้ด้วย ทั้งๆที่ทุกชุมชนมีปัญหาร่วมกันเดียวกัน ช่องทางการสื่อสารไปยังกลุ่มอื่นๆยังไม่มีลักษณะเปิดกว้างตรงไปตรงมา ทำให้ไม่เกิดกระบวนการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนปัญหา สะท้อนความลำบาก ที่จะนำไปสู่ข้อตกลงร่วมกัน หรือการช่วยเหลือกัน เช่นโรงงานและชาวบ้านมีโอกาสได้สื่อสารกันน้อยมาก โรงงานเองก็ไม่อนุญาตให้ชาวบ้านเข้าไปตรวจสอบการปฏิบัติงานของตน ขณะที่ชาวบ้านก็อ่อนด้อยใน ข้อมูลที่จะใช้ประเมินปัญหาย่างแท้จริง

ไม่ปรากฏพื้นที่ หรือเวทีเพื่อการสื่อสารระหว่างชุมชน ทำให้ไม่อาจเกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนได้ การสื่อสารถึงกันของแต่ละชุมชนมักจะเป็นการสื่อสารโดยผ่านผู้จัดการกลางคือหน่วยงานของรัฐ ซึ่งมีได้ทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมร้อยให้เกิดกระบวนการสื่อสารที่เป็นวง

จร แต่มักจะทำหน้าที่ในฐานะผู้ส่ง โดยไม่ปรารถนาข้อมูลย้อนกลับจากผู้รับสาร กระบวนการสื่อสาร จึงกลายเป็นการสื่อสารทางเดียว ไม่มีการตรวจสอบความคิด ความต้องการของคู่สื่อสารอย่างแท้จริง มีการกำหนดวาระ (agenda) ในการสื่อสารไว้ล่วงหน้าชัดเจน โดยหน่วยงานรัฐ ขณะที่ชุมชนเข้ามา ในฐานะผู้รับฟังวาระนั้น

กระบวนการสื่อสารโดยสื่ออื่น โดยเฉพาะสื่อมวลชนภายนอก ในปัจจุบันก็ได้เอื้อให้ชุมชน ภายนอกได้เกิดการเรียนรู้ข้อมูลของชุมชนคลองอู่ตะเภา เพราะสื่อมวลชนเองมิได้สนใจติดตามข้อมูล ของชุมชนคลองอู่ตะเภาเท่าที่ควร อาจด้วยสาเหตุหลายประการ อาทิ สื่อมวลชนมีภาระหน้าที่มาก มีเหตุการณ์ที่จะต้องติดตามและนำเสนอในแต่วันจำนวนมาก สื่อมวลชนจึงไม่มีเวลาที่จะติดตามข่าว ด้านชุมชนซึ่งต้องใช้พื้นฐานข้อมูลมากในการวิเคราะห์เพื่อนำเสนอ และข่าวชุมชนไม่เป็นที่สนใจของ คนในวงกว้าง สื่อมวลชนจึงให้ความสำคัญกับประเด็นอื่นน่าจะขายได้มากกว่า ข้อมูลของชุมชนคลอง อู่ตะเภาจึงมีปรากฏสู่การรับรู้ของคนภายนอกชุมชนในปริมาณที่น้อย

ความมุ่งหมายที่จะพัฒนากระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนจึงควรสร้างระดับการ มีส่วนร่วมในการสื่อสารของสมาชิกในชุมชนที่เพิ่มขึ้นตามศักยภาพของแต่ละชุมชนและแต่ละบุคคล รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๔) ระบุว่า ระดับของการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร มีอยู่ ๓ ระดับ ได้แก่ ๑. การมีส่วนร่วมในฐานะ ผู้รับสาร/ ผู้ใช้สาร ๒. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ ผู้ผลิต/ ผู้ร่วมผลิต/ ผู้ ร่วมแสดง และ ๓. การมีส่วนร่วมในฐานะวางแผนและกำหนดนโยบาย ซึ่งการมีส่วนร่วมในฐานะผู้ รับสารหรือผู้ใช้สารนั้นถือว่าการเข้ามามีส่วนร่วมในระดับต่ำสุด

ผลจากการวิจัยพบว่า กลุ่มบุคคลแต่ละกลุ่มในชุมชนมีศักยภาพที่แตกต่างกัน ซึ่งปัจจัยหนึ่ง ที่กำหนดศักยภาพของแต่ละบุคคลในชุมชนคือ สถานภาพและบทบาทที่มีในชุมชน แม้ว่าเป้าหมาย สูงสุดในการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมคือการให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในฐานะวางแผนและกำหนด นโยบายของการสื่อสาร ด้วยสภาพจริงที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชน ด้วยปัจจัยและเงื่อนไขที่แตกต่างกัน ทำให้การเข้ามามีส่วนร่วมของแต่ละกลุ่มบุคคลลดหลั่นกันลงไป ดังนั้นการสร้างกระบวนการสื่อสารเพื่อ ให้ชุมชนมีส่วนร่วมจึงควรแบ่งระดับการมีส่วนร่วมให้เหมาะสมกับแต่ละบุคคล

กล่าวโดยสรุปได้ว่า กระบวนการสื่อสารของชุมชนคลองอู่ตะเภายังมิได้เป็นการสื่อสารอย่างมี ส่วนร่วม ผลการกระทำที่ปรากฏในชุมชนหนึ่งมิได้นำไปเผยแพร่เพื่อสร้างจิตสำนึกหรือกระตุ้นเตือน ความรับผิดชอบต่อชุมชนให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนอื่น เวทีวิจัยการสื่อสารที่นักวิจัยจัดขึ้นทั้งในระดับชุมชน

และระดับระหว่างชุมชน มีเป้าหมายมิใช่จัดขึ้นเพื่อการสืบค้นข้อมูลจากชุมชนเพียงประการเดียว แต่เป็นเจตนาและความต้องการที่จะสร้างพื้นที่สื่อสารอย่างมีส่วนร่วมแก่ชุมชน เพื่อให้ข่าวสารของแต่ละชุมชนได้ถูกส่งผ่านไปยังชุมชนอื่นๆ

กล่าวโดยสรุปได้ว่ากระบวนการสื่อสารทั้งภายในชุมชน กระบวนการสื่อสารระหว่างชุมชน และกระบวนการสื่อสารผ่านสื่อมวลชนก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล เรียนรู้ข่าวสารของชุมชน บริเวณคลองอู่ตะเภาในปริมาณที่น้อยมาก

๒๑. อะไรคือกลยุทธ์และกิจกรรมที่เหมาะสมในการเสริมกระบวนการให้ชุมชนสร้างเครือข่ายเพื่อสะท้อนข้อมูล สภาพปัญหาของชุมชนบริเวณคลองอู่ตะเภาโดยสื่อชุมชนและสื่อทางการ

ผลการจากวิจัยได้ข้อสรุป สาเหตุที่คนไม่สนใจจะสื่อสารเรื่องคลอง เพราะไม่ได้ใช้ประโยชน์จากคลอง เมื่อไม่สื่อสารเรื่องราวเกี่ยวกับคลอง ไม่สนใจคลอง ความผูกพันก็ไม่แปร กฏ เมื่อไม่มีความผูกพันโอกาสที่จะเกิดความร่วมมือกันเป็นเครือข่ายจึงเป็นเรื่องที่ยาก เพราะหากต้องการเครือข่ายที่จะดำรงคงอยู่ได้ และมีกิจกรรมต่อเนื่อง เครือข่ายนั้นจะต้องเป็นเครือข่ายที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินการเอง และเกิดความสนใจด้วยตนเอง

การเสริมกระบวนการให้ชุมชนสร้างเครือข่ายชุมชน จึงควรแบ่งการพิจารณาออกเป็นสองส่วนคือ ขั้นแรกคือการพยายามทำให้คนสนใจคลองให้ได้เป็นพื้นฐานก่อน จึงค่อยนำไปสู่การหากิจกรรมหรือวางแผนกลยุทธ์เพื่อสร้างเครือข่าย การสร้างเครือข่ายหรือความร่วมมือในระดับที่ใหญ่ขึ้น หากปราศจากพื้นฐานที่เข้มแข็งแล้ว เชื่อว่าโอกาสที่เครือข่ายจะสร้างผลงานอย่างเป็นรูปธรรมคงเป็นเรื่องที่ยากอย่างยิ่ง

ในขั้นการพยายามดึงเรื่องคลองเข้าสู่ความสนใจของคนในชุมชนนั้น จำเป็นต้องอาศัยระยะเวลา มีการปรับศักยภาพขององค์ประกอบต่างๆในกระบวนการสื่อสารให้พร้อมสำหรับการสื่อสารในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคลองอู่ตะเภา และศึกษาบริบทที่เหมาะสมในการทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลระหว่างกัน ซึ่งได้นำเสนออย่างละเอียดในบทที่ ๙ ที่ผ่านมา

ในที่นี้จะกล่าวโดยสรุปดังนี้ สาเหตุที่ทำให้ชุมชนไม่สื่อสารเรื่องคลอง เป็นด้วยความไม่สมบูรณ์ หรือความอ่อนด้อยในองค์ประกอบของการสื่อสาร ได้แก่ ผู้สื่อสารไม่มีความรู้ไม่มีข้อมูลเรื่อง

คลองจึงไม่สามารถส่งสารเรื่องคลองได้ สารเกี่ยวกับคลองบางส่วนเป็นเรื่องที่เข้าใจยากและเป็นนามธรรม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องปรับเนื้อสารให้เป็นเรื่องใกล้ตัว และเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ นอกจากนี้แม้ว่าสื่อหรือช่องทางในการสื่อสารของชุมชนจะมีปรากฏอยู่มากมาย ทั้งสื่อชุมชนและสื่อทางการแต่ช่องทางหรือสื่อเหล่านั้นหาได้เป็นพาหนะสำหรับการขนส่งข้อมูลเรื่องคลองแต่อย่างใด และองค์ประกอบสุดท้ายในกระบวนการสื่อสารที่เป็นปัจจัยกระตุ้นการสื่อสารในประเด็นคลองอยู่ระดับคือ ผู้รับสารไม่มีความสนใจ ไม่มีข้อมูลเรื่องคลอง รวมทั้งการส่งสารไปยังผู้รับสารบางกรณีไม่ทั่วถึงยังผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมด ทำให้ข้อมูลเรื่องคลองไม่ได้ถูกกระจายในวงกว้าง

การสนับสนุนให้เกิดการแลกเปลี่ยนสื่อสารกันในกลุ่มชนจำเป็นต้องศึกษาบริบทที่เหมาะสมต่อการสื่อสารด้วย เพราะแม้องค์ประกอบทั้ง ๔ ในกระบวนการสื่อสารมีคุณภาพแต่หากไม่อยู่ในสภาพแวดล้อม หรือบริบทที่เหมาะสมย่อมทำให้การสื่อสารติดขัด ไม่มีประสิทธิภาพได้ ทั้งนี้บริบทที่จำเป็นต้องศึกษาเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและคุณภาพของการสื่อสาร ประกอบด้วย 5W 1H ได้แก่ ผู้ทำหน้าที่ส่งสารและผู้รับสารจำเป็นต้องเป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับ เนื้อเรื่องหรือประเด็นที่จะสื่อสารควรเป็นเรื่องใกล้ตัวที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ การทำมาหากิน วาระโอกาสในการสื่อสารต้องกำหนดให้เหมาะสมกับวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชน สถานที่ที่ก่อให้เกิดการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมได้ ผู้มาร่วมต้องรู้สึกผ่อนคลายในบรรยากาศนั้นการเลือกสถานที่จึงต้องคำนึงถึงอารมณ์ความรู้สึกของชุมชนด้วย การหยิบยกประเด็นเหตุผลของความจำเป็นในการเข้าร่วมสื่อสารควรระบุให้ชัดเจนว่าเป็นเรื่องสำคัญ และการไม่เข้าร่วมหรือแลกเปลี่ยนจะนำผลเสียอะไรมาให้อย่าง และประการสุดท้ายบริบทที่จะก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสารของชุมชนคือ การจัดการสื่อสารนั้นต้องไม่เคร่งเครียด ใช้เวลาไม่มากนัก และไม่ควรทำให้ชุมชนต้องเสียค่าใช้จ่าย

นอกจากนี้ควรจะมีผู้ประสานงานกลาง หรือบุคคลที่สาม ที่จะเข้ามาช่วยในการดำเนินการในกระบวนการมีส่วนร่วมหรือการแก้ปัญหาข้อพิพาท คอยระดับระครองหรือจัดให้ชุมชนได้มีการสื่อสารพบปะกันในช่วงระยะเวลาที่แต่ละชุมชนยังใหม่ต่อกัน ผู้ประสานงานกลางควรเป็นผู้ได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย มีความรู้ข้อมูล และไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับกิจกรรมที่จะเกิดขึ้นหรือกิจกรรมในชุมชนคนกลางเป็นตัวเชื่อมประสาน ทั้งนี้การใช้บุคคลที่สามมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันในหลายระดับของการเจรจาหรือปัญหา ดังที่ James L. Creighton เสนอไว้ในหนังสือ A Guide book for Involving Citizens in Community Decision Making ซึ่งแปลและเรียบเรียงโดย ศ.นพ.วันชัย วัฒนศัพท์ ซึ่งเสนอว่า การใช้บุคคลที่สามที่เป็นกลางมีความแตกต่างกันตามภาระหน้าที่รับผิดชอบและขอบเขตของ

อำนาจ ประกอบด้วย ๑. วิทยากรกระบวนการ (Facilitator) ๒. ผู้ประนีประนอม (Conciliator) ๓. ผู้

๑. สร้างความต้องการ การเปลี่ยนแปลง (To develop a need for change.)

๒. สร้างความสัมพันธ์ด้วยการแลกเปลี่ยนข้อมูล (To establish an information- exchange relationship.)

๓. สืบค้นสภาพปัญหา (To diagnose problems.)

๔. สร้างสรรค์เจตจำนงของผู้เกี่ยวข้องร่วมกันเพื่อการเปลี่ยนแปลง (To create an intent in the client to change.)

๕. แปลเปลี่ยนเจตจำนงนั้นไปสู่การปฏิบัติการ (To translate an intent to action.)

๖. ขั้บเคลื่อนอย่างต่อเนื่องไม่หยุดยั้ง (To stabilize adoption and prevent discontinuance.)

๗. ให้ทุกอย่างลงเอยที่ความสัมพันธ์อันดี (To achieve a terminal relationship.)

ที่กล่าวมาข้างต้นคือกลยุทธ์ที่ควรนำไปใช้เพื่อทำให้เกิดการสื่อสารในประเด็นคลอง เป็นการปูพื้นความสนใจใคร่รู้ และความตระหนักในเรื่องคลองให้กับชุมชน หลังจากทีชุมชนได้สื่อสารเรื่องคลอง เข้าใจปัญหา และเกิดความรู้สึกร่วมที่จะต้องแก้ปัญหาด้วยตนเอง ความรู้สึกนี้เป็นแรงผลักดันให้ชุมชนเข้าสู่ขั้นของการจัดตั้งเครือข่ายเพื่อความร่วมมือในระดับที่ใหญ่ขึ้นต่อไป ซึ่งการจะนำไปสู่เป้าหมายนั้นได้ ต้องจัดกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นในชุมชน เนื่องด้วยเป้าหมายของการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม ตามข้อสังเกตของ รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๔) จะนำมาซึ่ง การกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นและมั่นใจในคุณค่าของตนเอง ชุมชนได้แสดงความรู้สึกร ถึงปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา และการแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน และที่สำคัญคือผลจากการสื่อสารของชุมชนที่อาจจะเกิดจากการริเริ่มจากชุมชนหนึ่งจะช่วยกระตุ้นให้ชุมชนอื่นแสดงความรับผิดชอบและร่วมกันแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น ทั้งนี้มีปรากฏการณ์เชิงประจักษ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่วิจัยคือ เมื่อข้อมูลที่ชาวบ้านในชุมชนเขตต้นน้ำบางชุมชนได้รวมตัวประท้วงโรงงานที่ปล่อยน้ำเสียถูกถ่ายทอดผ่านเวทีการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมที่นักวิจัยจัดขึ้น ซึ่งรวมเอาแกนนำจากทุกชุมชนให้ได้มาพบเจอกันปรากฏว่า ชุม

คนอื่นแสดงความเห็นใจและออกปากที่จะเข้าร่วมมือด้วย เพื่อให้เกิดพลังที่มากขึ้น สะท้อนให้เห็นว่า หากสามารถจัดกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมขึ้นได้ เชื่อว่าจะนำไปสู่การร่วมมือกันของชุมชนที่เข้มแข็งขึ้น ทั้งนี้การสร้างเครือข่ายการสื่อสารระหว่างชุมชนนอกจากจะให้ผลในด้าน การรวมพลังชุมชนเป็นกลุ่มก้อนมากขึ้น หากมองในแง่ของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลระหว่างกันจะพบว่า เครือข่ายที่เป็นเครือข่ายระหว่างชุมชน ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของปัจเจกบุคคลที่ไม่สนิทสนมคุ้นเคยกันมากจนเกินไป จะให้ผลในแง่การขยายข้อมูล การเรียนรู้ข้อมูลเพิ่มขึ้น ดังที่ปรากฏในผลการศึกษาของ Granovetter ซึ่งเขาเรียกทฤษฎีของเขาว่า “the-(informational) Strength-of-weak-(network)-ties” ซึ่งสามารถสรุปเป็นหลักกว้างๆได้ว่า ศักยภาพในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างเครือข่ายต่างๆ จะแปรผกผันกับความใกล้ชิดกันทางการสื่อสารและการที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก ความแตกต่างของผู้ส่งสารและผู้รับสารที่มีมากซึ่งเป็นการมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันในระหว่างต่ำ แต่เป็นตัวจักรสำคัญในการทำให้เกิดการแพร่กระจายนวัตกรรม ซึ่งในการวิจัยเรื่องการสร้างเครือข่ายการสื่อสารชุมชนเพื่อปกป้องคลองอู่ตะเภาถือเป็นนวัตกรรมอย่างหนึ่งในพื้นที่นี้เช่นกัน

สำหรับกิจกรรมที่จัดขึ้นควรเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการมีรายได้ การมีงานทำ มิใช่มุ่งเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์โดยไม่เกิดประโยชน์ที่จับต้องชัดเจนต่อชุมชน เหตุการณ์ตัวอย่างเชิงประจักษ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนคือ เมื่อชาวบ้านบ้านม่วงกิ่งลงทุนเลี้ยงปลาในกระชัง ในคลองอู่ตะเภา ระดับความสนใจเรื่องปัญหาน้ำเสียในคลอง ชยะในคลองมีเพิ่มขึ้นอย่างมาก เพราะคุณภาพน้ำเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับการเลี้ยงปลา ขณะที่ผลจากการเลี้ยงปลาก็เกี่ยวข้องโดยตรงต่อรายได้ การทำไรหรือขาดทุนของผู้เลี้ยง เรื่องการทำมาหากินจึงเป็นหัวข้อที่มีพลังสร้างแรงจูงใจและสร้างความสนใจให้กับชุมชนได้อย่างดี

กลยุทธ์ในการสร้างเครือข่านั้นจำเป็นต้องตระหนักในหลายประเด็น อาทิ ควรเป็นเครือข่ายที่ผู้เข้าร่วมสนใจอย่างแท้จริง เป็นเครือข่ายที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เข้าร่วมอย่างอิสระไม่มีการบังคับ เป็นเครือข่ายที่สร้างประโยชน์ให้กับชุมชนอย่างแท้จริงไม่ได้มีลักษณะเครือข่ายที่ต้องทำให้ชุมชนเสียผลประโยชน์ใดๆ เครือข่ายที่สร้างขึ้นควรจะมีใน ๒ ระดับ คือเครือข่ายในระดับใหญ่ในภาพรวม และเครือข่ายในเชิงประเด็นที่มุ่งเจาะจงดำเนินกิจกรรมในบางประเด็นที่เกี่ยวกับคลองอู่ตะเภา กิจกรรมที่จะจัดขึ้นต้องคำนึงถึงชุมชนเป็นที่ตั้ง ทั้งในด้านศักยภาพของชุมชนและความสนใจของชุมชน และกิจกรรมนั้นควรนำมาซึ่งประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อชุมชน เช่นการมีรายได้ที่เพิ่มขึ้น อาทิ การจัดท่องเที่ยวตามลำน้ำในคลอง